

Darja Zaviršek

Nasilje kot del intimnosti, spolne zlorabe otrok in posilstva

Kaj pa socialno delo?

1. Nasilje v družini

1.1. Razgrnitev področja in zgodovinska osvetlitev

Nasilje v družini je najpogosteje definirano kot način nadzorovanja, ki ga izvaja ena oseba nad drugo in ki se manifestira na različne načine, vključuje pa fizično in spolno nasilje, grožnje, emocionalne zlorabe in ekonomsko zatiranje. Najpogostejša oblika nasilja v družini je nasilje nad ženskami. Policijske statistike v Sloveniji dokazujejo, da so v 99% primerih nasilja med odraslimi v družini žrtve ženske, povzročitelji pa moški (Bašič, Štriker 1990: 64).

Danes je družina še vedno socialna institucija s trdno določenimi spolnimi vlogami. Ponuja predstavo o idealni materi in o poslušnih otrocih, kar spominja na antični pojem "familia", ki je pomenil služabnike v gospodinjstvu. Čeprav vse več ljudi živi v drugačnih oblikah gospodinjstva, kot je jedrna družina, je tudi socialna politika na tem področju usmerjena v podporo in reguliranje "klasične" družine, ki velja za nekaj funkcionalnega, druge oblike skupnega življenja pa za bolj dezorganizirane, manj funkcionalne ali celo deviantnejše (mati z otrokom, žensko-centrirana gospodinjstva, istospolne partnerske zveze, stanovanjske skupnosti).

Gillian Pascall (1991) poudarja, da v tradiciji socialne politike manjka ženska perspektiva, saj so začeli oddelki za socialno administracijo v zahodnih državah nastajati po drugi svetovni vojni, ko je družbeni govor, ki so ga podpirale različne znanosti (sociologija, socialna politika), začel ponovno potiskati ženske iz sfere javnosti v polje družine. Zato je socialna politika spregledala razlike med tipi gospodinjstev in življenjskih stilov. Pogled nazaj odkrije, da je tudi socialna politika spolno specifična in da je v vsej zgodovini podpirala jedrno družino z moškim, ki prinaša zaslužek, in tako zadrževala ženske v krogu privatnega (Ostner 1980; Pascall 1991). Ena večjih britanskih raziskav gospodinjstev (General Household Survey 1982) je pokazala, da le 29% gospodinjstev sestavljajo poročeni pari s preskrbovanimi otroci, med njimi pa je le 5% gospodinjstev, ki odgovarjajo vsem aspektom družinskega stereotipa (poročeni par z dvema otrokoma in z žensko gospodinjo). To ne pomeni, kot poudarja Gillian Pascall, da je postala poroka manj popularna, temveč da se je večini ljudi to življenjsko obdobje skrajšalo, če ga primerjamo z drugimi obdobji. Socialna politika je tako izpustila ljudi, ki živijo drugačne vrste skupnega življenja kot klasična družina, pozabila je posameznika/

posameznico, ki se o tem neprestano odloča in v življenju svoje odločitve spreminja, ter prikrila, da pomeni podpiranje družine pravzaprav podpiranje skrbstvenega dela žensk doma, ki je še vedno pomembno za delitev dela v sferi javnosti.

Tudi teorija o disfunkcionalni družini je vzroke za nasilje iskala v družinski dinamiki in družinski patologiji (Driver, Droisen 1989). Glavna akterja: frustriran moški in nesposobna žena/mati ne vzdržujeta družinske hierarhije, temelječe na starosti in spolu. Teorija, ki se je razvila sredi 40. let, je bila povezana z novimi težnjami v družinski psihiatriji, ki je namesto individualističnega pogleda odkrila družino kot posebno entiteto. Patološko vedenje enega od družinskih članov je postal simptom celotne družinske patologije. Ker je po familialistični ideologiji in stereotipnih predstavah o ženski vlogi v družbi ona tista, ki je odgovorna za emocionalno dinamiko družinske skupnosti, je bolj odgovorna tudi za disfunkcionalno družinsko skupnost. Njena napaka je trojna: zatajila je kot žena, saj ne zadovoljuje potreb svojega moža in ga ne vpne v družinsko življenje tako, da mu ne bi bilo treba zadovoljevati svojih interesov zunaj nje; zatajila je kot mati, saj ni ustrezna negovalka svojih otrok; zatajila je kot odrasel človek, saj je njena potreba, da naredi iz otrok starše, porušila družinsko hierarhijo.

Teorija o disfunkcionalni družini preprečuje, da bi se spolna zloraba otroka ali pretepanje žene definiralo kot nasilje tistega, ki ima v družinski skupnosti relativno moč in pravico do fizičnega kaznovanja drugih družinskih članov. Pojem disfunkcionalna družina bi v antropološki maniri lahko označili kot "pokrivajoč" (cover term), saj pokrije opise vsakdanjih dogodkov (tudi nasilja, zlorab in odvisnosti). Nekatere raziskovalke upravičeno govorijo o "neizgovorjenih sporočilih", ki se pogosto skrivajo za psihološkimi in medicinskimi opisi družinskih procesov.

Obstoj dvojne morale pomaga razumeti pogoste izjave povzročitelja, da spolna zloraba ali pretepanje nista pač nič takega, da to vendar ni zločin, da se ne počuti krivega, saj si je vzel nekaj, kar mu pravzaprav pripada. Razširjeno je tudi prepričanje, da moški zlorablajo otroke zaradi potrebe po seksualnosti, ki jih ne morejo zadovoljiti z odraslimi osebami, s katerimi živijo. Raziskave pa so pokazale, da so glavni izvori konfliktov, ki vodijo do moškega nasilja, štirje: posesivnost in ljubosumnost, moška pričakovanja o ženskem delu v gospodinjstvu, njihovo prepričanje, da imajo pravico kaznovati žensko, če naredi kaj "narobe", in potreba moških, da vzdržujejo in manifestirajo svoj položaj avtoritete (Dobash, Dobash 1992). Fizično in spolno nasilje je torej praviloma moško ravnanje in povezano s predstavo o tem, da je moško nasilje sprejemljiva posledica vsakdanjih stresov, naporov in odgovornosti. Z nasiljem v družini moški usmerjajo agresivna čustva navzven, ženske pa jih z naučenim vedenjem usmerjajo navznoter, k sebi, kar pogosto manifestira v obliki psihosomatskih motenj, kroničnih bolezni, depresije ipd.

V družinah, kjer se izvaja nasilje nad ženskami, je pogosto žrtev nasilja tudi otrok. In narobe. Številne raziskave so dokazale, da so bile v 40-60% primerov nasilja nad otroki v družini zlorabljanje tudi matere (Gary 1991: 20). Lenore Walker je leta 1983 v svoji raziskavi, ki je obsegala vzorec 403 oseb, žrtev nasilja, ugotovila, da je 53% moških, ki so zlorabljali partnerko, zlorabljalo tudi njene otroke, 33% moških pa je grozilo z nasiljem. Raziskovalka je ugotovila, da je med 403 ženskami, ki so doživljale nasilje, 28% tistih, ki so same izvajale nasilje nad otrokom, medtem ko so živele z nasilnim partnerjem, 33% pa je otrokom grozilo z nasiljem

(*cf.* Gary 1991: 20). Žrtev zlorab pa so tudi tisti otroci, ki so priče nasilju v družini. Vse to dokazuje, da je nasilje nad ženskami povezano z nasiljem nad otroci in narobe. Poleg nasilja nad ženskami in otroci pa je v družini pogosto tudi nasilje nad ostarelimi ter fizično ali psihično prizadetimi.

Pogled v zgodovino dokazuje, da je bila družina v vsej zgodovini prostor interpersonalnega nasilja. Najverjetneje so bile izjeme obdobja spolno egalitarnih, nizko strukturiranih družb, katerih zgodovina sega v čas lovsko nabiralniških skupnosti, pred nastankom družbenih slojev in mest. Za vso poznejšo zgodovino je bilo nasilje v partnerskih odnosih in med otroki ter starši nekaj običajnega. Eugen Lupri (1990), ki definira družino kot najbolj nasilno institucijo moderne družbe, trdi, da ima vsaka družina tako socialno dinamiko, ki lahko privede do nasilja. Zanimivo je, da v spolno egalitarnejših kulturah, kjer niso poznali ostre delitve dela na ženska in moška in kjer vloga ženske ni bila določena v prvi vrsti z njeno reproduktivno sposobnostjo, tudi niso poznali nasilja med družinskimi člani in posilstev (Leacock 1983; Lenz, Luig 1990).

Zgodovina nasilja je torej dolga, vendar pa ima tudi zgodovina novega zavedanja tega, da je proti nasilju nad ženskami potrebno nekaj ukreniti, svojo zgodovino. Gibanje proti nasilju nad ženskami izhaja iz ženskega gibanja, ki je konec 60. let začel preraščati v široko socialno akcijo v Veliki Britaniji in ZDA in se v 70. letih začel širiti po drugih zahodnoevropskih državah.

Tako je ena od prvih ženskih akcij v 70. letih dosegla nastanek zavetišča za pretepe ne ženske in otroke (Chiswick Women's Aid) na obrobju Londona. Gibanje se je začelo kot protest mater zaradi ukinitve brezplačnega mleka v šolah. Na protestnem maršu se je zbralo 500 žensk in otrok s kravo, ki je simbolizirala njihove zahteve (Dobash, Dobash 1992). Po tej skupni akciji so ženske dobile prostor za druženje v lokalni skupnosti, kjer so prvič med seboj začele deliti zgodbe o fizičnem nasilju, ki so ga doživljale od moških partnerjev. Večina je o nasilju spregovorila prvič in tako tudi prvič artikulirala potrebo po varnem prostoru za tiste, ki se hočejo umakniti pred nasilneži.

V ZDA se je tako gibanje začelo leta 1973, kjer je leta 1974 v Minnesoti začela delovati ženska zagovorniška služba (Women's Advocates) in prehodno zavetišče za pretepe ne ženske v Bostonu. Isto leto so se številne ženske skupine v VB združile v Nacionalno federacijo ženske pomoči (National Women's Aid Federation), prva zavetišča pa so začela nastajati tudi na Škotskem (Glasgow in Edinburgh). Celotno gibanje se je usmerilo zlasti v pomoč in podporo za pretepe ne ženske, njegove akterke pa so bile praviloma ženske. V začetnem obdobju ustanavljanja ženskih zavetišč so slabe izkušnje, ki jih je prineslo delo moških prosto-voljcev v VB, privedle do tega, da so bili izključeni iz ženskega gibanja pomoči, ki je postalo izključno organizacija žensk (prav tako v ZDA).

Ko se je leta 1972 v Londonu odprlo prvo zavetišče Chiswick, se je takoj na začetku vanj vselilo 56 žensk z otroki. Nekaj let pozneje pa je bilo povprečno število prebivalk v zavetišču od 70 do 100 (Haffner 1978). Zavetišča v Glasgowu in Edinburghu so nastala v hišah, ki jih je ženskim organizacijam pomoči odstopila država. Ko je organizacija ženske pomoči v Edinburghu (Edinburgh Women Aid) odprla prvo zavetišče, se je po dveh tednih v tri sobe vselilo 35 žensk z otroki (Dobash, Dobash 1992: 65). To je dokazalo izjemne potrebe po takih namestitvah,

potrdilo pa je tudi nezadovoljstva mnogih, ki so se v zavetišča zatele in živele v prenatrpanih prostorih skupaj s številnimi ženskami, z otroki in prostovoljkami. Ena od nacionalnih raziskav v Angliji in Walesu kaže, da je v času od septembra leta 1977 do septembra 1978 v zavetiščih ter drugih prehodnih namestitvah za pretepe ne ženske živelo 11.400 žensk in 20.850 otrok, številne pa so bile zaradi pomanjkanja prostora zavrnjene (Dobash, Dobash 1992: 66). Škotsko gibanje ženske pomoči (Scottish Women's Aid), ki ga sestavlja 37 ženskih skupin z 32 zavetišči, je med leti 1989/90 omogočilo namestitve za 12.000 žensk in otrok, 2.000 prizadetih pa je bilo zaradi pomanjkanja prostora zavrjenih (*ibid.*: 70).

Prvo zavetišče v nekdanji ZRN je bilo zgrajeno pozimi 1977/78 v Berlinu (Frauenhaus Berlin), v katerega se je takoj vselilo 90 žensk in otrok. Med leti 1976 in 1983 je nastalo okoli 150 novih hiš, iskalke pomoči pa so bile najpogosteje stare med 20 in 40 let, imele dva otroka in polovica od njih tudi stalno zaposlitev (Bergdoll, Namgalies-Treichler 1987).

Zavetišča so po vseh zahodnih državah postala ena od najpomembnejših rezultatov ženske socialne akcije v 70. letih. Rebecca Dobash in Russell Dobash definirata zavetišče kot "fizični prostor, kjer se ženska lahko začasno umakne pred nasiljem, najde varnost in se odloči o svojem življenju" (*ibid.*: 60). Stiki z drugimi ženskami ji pomagajo videti, da ni edina, ki doživlja nasilje, in ji pomagajo premagati socialno izolacijo. Zavetišča pa niso bila pomembna le kot fizični prostor in prostor neformalne podpore, temveč tudi kot možnost profesionalne socialne in emocionalne podpore, svetovanja ter praktične medicinske in pravne pomoči ter pomoči pri iskanju zaposlitve.

V Sloveniji je leta 1989 ženska skupina, ki je izšla iz feminističnega ženskega gibanja, ustanovila prvi telefon za ženske in otroke-žrtve nasilja, ki je veliko prispeval k detabuizaciji tega vprašanja. Prostovoljke, ki so prizadetim na voljo nekaj ur na dan, sprejmejo na večer tri do štiri klice. V zadnjem času pa je vse več posameznic, ki s svojimi klici ne odkrivajo le področja fizičnega nasilja, temveč odkrivajo tudi spolno nasilje in spolne zlorabe v družini.

Dvojno perspektivo, ki je sprožila diskusijo o nasilju nad ženskami in otroki v družini, je začel Inštitut za kriminologijo, ki je marca 1990 organiziral seminar o nasilju v družini. Od leta 1990 pa nastaja vse več novih pobud, ki izhajajo iz različnih ženskih skupin, ki poskušajo z javnimi akcijami, teoretičnimi debatami, okroglimi mizami, vzbuditi zanimanje za ta problem in ga postaviti ob bok drugim problemom, ki se zdijo večini aktualnejši. Vseeno pa se politika na tem področju namesto za zavetišča odloča za tradicionalnejše rešitve in je usmerjena v ustanavljanje materinskih domov, katerih ime in njihova narava delovanja prikrivajo razloge za brezdmostvo žensk, ki so posledica nasilja.

Poročilo o delovanju materinskega doma v Gumnišču kaže, da od 9 žensk, ki so prišle v dom leta 1991, nobena ni imela samo stanovanjskih težav. Vse so prišle v dom zaradi nasilja v družini ali alkohola. Dve ženski sta prišli, ker sta ju trpinčila moža. Kot zapišeta avtorja: "Vse mamice so v MD prihajale zelo čustveno prizadete in notranje ranjene. Rabile so najmanj trimesečno intenzivno delo, da so se nekoliko notranje uredile, da so začele sebe ceniti in spoštovati ter imeti sebe rade kakor tudi svoje otroke" (Jerebic, Jerebic 1992: 2). Gre torej za (ne)prostovoljno brezdmostvo kot eno od možnosti, da človek utrpi čim manj izgub.

1.2. Nasilje nad ženskami in praksa socialnih služb

Ena od pomembnih značilnosti prakse socialnega dela v Sloveniji je, da področje nasilja nad ženskami v družini obravnava zgolj v okviru "družinske problematike". To implicira prepričanje, da so problemi žensk vezani le za področje družine in da je izhodiščni položaj moškega in ženske v družini enak. Tak koncept ima pred seboj družino kot sistem, v katerem ima vsak član določeno vlogo in določeno mesto. Če se spremeni vloga in položaj enega družinskega člana, se spremeni celotni družinski sistem. To pojmovanje spregleda, da moški in ženske na temelju svojega biološkega spola zasedata v zgodovini, konkretni družbi, človeški skupini in družinskem sistemu povsem drugačni mesti. Nekatera ravnanja so pripisana, pričakovana in sprejemljiva le za ženske in druga le za moške. Emocionalna odgovornost za družinsko življenje in skrb za otroke, ostarele in za delo nezmožne člane gospodinjstva je naložena ženski, moški pa ostaja predstavnik družine in domnevni materialni skrbnik.

Zato je za doktrino socialnega dela pomembno razumeti koncept socialnih spolov in ideologijo, ki moškemu pripisuje dominantni položaj. Razumeti je treba družbeni kontekst, v katerem živijo ženske in moški, ki šele omogoča tako strokovno intervencijo, ki je, kot poudarja Gabi Čačinovič Vogrinčič (1992), koristna za "družinsko skupino". Hkrati s tem je treba videti družino kot socialno institucijo, ki je nastala v zgodovini. V njej so spolne vloge natančneje določene in rigidnejše kot v drugih socialnih institucijah, moški vlogi pa je pripisano več pravic in moči kot ženski. Nekateri avtorji poudarjajo, da je struktura družinske skupnosti taka, da otežuje reševanje konfliktov prav zaradi ranljivosti, ki jo sprožajo intimni odnosi. Pogosto postane čas, ki ga družinski člani/članice preživijo med seboj, "čas-tveganje" (Zeitrisiko), ki povečuje možnost za konflikte (Lupri 1990). Konflikti pa v marsikateri družini nikoli ne postanejo viri novih spoznanj o sebi in drugih in se nikoli ne izidejo brez žrtve.

Socialno delo pogosto uporablja medicinski model reševanja problemov, ki družinsko nasilje vidi kot stvar zasebnosti in individuane patologije. Tak model prizadeti ne daje moči, temveč, kot poudarja Lisa Gary (1991), usmerja pozornost k njej namesto k povzročitelju. Zato je pomembno, da strokovnjaki razumejo fenomen viktimizacije ženske v družbi, ne da bi okrivili žrtev in jo tako potisnili na pot dvojne viktimizacije.

Ker se nasilje v družini ne povezuje le s človekom kot "družinskim človekom", temveč se povezuje z vprašanjem žensk, otrok in moških kot nosilcev kulturno definiranih vlog, je v socialnem delu pomembno videti ta problem po eni strani ločeno od družine in po drugi strani povezanega z njo.

Teorije pomoči za ženske, ki doživljajo nasilje v družini, so v preteklosti izhajale zlasti iz koncepta ženske kot žrtve, ki je zaradi svoje nespecifičnosti zabrisal neenako izhodiščno situacijo obeh spolov in spodbudil predstave o ženski kot pasivnem objektu. Gibanje proti nasilju je že na samem začetku izpostavilo probleme poimenovanj, ki s pojmom "žrtev" najpogosteje zaobsežejo celotno identiteto posameznice. Tako so se začeli uveljavljati različni pojmi in sintagme, kot so "ženska objekt nasilja", "zlorabljen ženska", "trpinčena žena". Pozneje je pri večini prevladal koncept prizadete, ki je "preživela".

Položaj posameznice v nasilnem odnosu je torej položaj "prizadete", dejansko dejanje povzročitelja pa jo postavlja v vlogo žrtve nasilnega dejanja. Ta koncept, ki upošteva omenjeno distinkcijo, poudarja pomen tehnik za preživetje in vloženi napor posameznice, da ne bi bila žrtev nasilja in zlorab. Ženska, ki je na primer objekt spolnega nasilja, mora v trenutku sprejeti različne odločitve, zato da preživi. Da bi ublažila trpljenje in poškodbe, postavlja svoje reakcije v odvisnost od povzročiteljevih in v hipu reagira na nove taktike njegovega obnašanja. V taki situaciji lahko deluje kot pasivni objekt ali kot aktivni subjekt. Včasih izbere pasivnost kot najprimernejšo pot za preživetje. Preživele so zavrnilo tudi teorijo o "naučeni nemoči" (learned helplessness) žensk, ki naj bi pojasnjevala, zakaj prizadete ne zapustijo nasilneža. Številne raziskave so dokazale, da ženske v situacijah družinskega nasilja uporabijo silno energijo, moč in emocionalno pripravljenost, da bi preprečile nasilje in da bi odnos postal znosen. V upanju, da se bodo rešile pred nasiljem, iščejo pomoč in nasvet v različnih socialnih ustanovah, in dolgo verjamejo, da je bil nasilni dogodek le naključje in pomota (Burgard 1985; 1988). Za njihovo življenje v nasilnem odnosu je značilno "dejavno preživetje", ki je posledica spoznanja, da tudi obnašanje, ki je kar se da prilagojeno zahtevam povzročitelja, ne more preprečiti nasilja. Zato je delovanje posameznic usmerjeno le še v iskanje poti za preživetje in v to, da bi bile fizične in psihične poškodbe čim manjše.

Koncepta ženske kot nemočne žrtve, ki se je v praksi uveljavil zlasti v ZDA, tiste, ki so vodile socialno akcijo proti nasilju v VB, niso podpirale. Britanske skupine ženske pomoči so poudarjale aktivni boj prizadetih, ki poskušajo spremeniti nasilna partnerska razmerja in svoje vsakdanje življenje.

Vseeno pa ostaja pojem žrtve pomemben takrat, ko opisujemo dogodek kot izkušnjo, kjer pa je ženska dejansko žrtev nasilnega napada. Policijske statistike od leta 1988 kažejo, da nasilje v družini narašča in postaja tudi "težje", saj je vse več psihičnega in spolnega nasilja (Bašič, Štriker 1990: 57). Ti podatki dokazujejo, da postaja policija senzibilnejša za pojave teh vrst nasilja, saj prav večja pozornost za problem zveča število znanih zlorab in odkrije, koliko je tistih, ki doživljajo nasilje. Nikjer pa ne obstajajo celovite študije o nasilju v družini, kar poudarjata tudi policijska strokovnjaka: "V zasebnih prostorih je v praksi za okoli 50% več kršitev, kot jih statistično prikazujemo. Gre za primere, ko miličnik ne ukrepa, kršitelja samo opozori na morebitne posledice nadaljne kršitve in zadevo zaključi kot dogodek" (*ibid.*: 56).

Prakse socialnih služb je mogoče shematično razdeliti na tiste, kjer je ženska potisnjena v vlogo pasivne sprejemalke pomoči in objekta intervencije, ter na tiste, kjer je obravnavana kot dejavni subjekt, ki s strokovno pomočjo deluje za spremembo lastnega položaja. V prvem primeru gre za hierarhični odnos med strokovnjakinjo in prizadeto, ki ga nekateri poimenujejo birokratski, filantropski ali klasični terapevtski odnos. V drugem primeru gre za odnos enakovrednosti, ki ženski omogoča, da najde lastne izvore samopomoči in da sama ustvarja svojo realnost brez nadzora in paternalizma. To je mogoče imenovati tudi aktivistični pristop (v smislu socialne akcije, ki vidi osebo kot del družbenega in narobe) ali pristop, v katerem se strokovnjakinja ali strokovnjak zaveda, da je profesionalna pomoč in ideja "pomaganja" pogosto ovira za samostojno akcijo, ki namesto spodbude in spoštovanja prizadete vzpostavlja odnos paternalistične skrbi.

Veliko žensk, ki prihaja po pomoč v socialne službe, potrebuje poleg opogumljanja zlasti veliko praktičnih napotkov, da bi se lažje znašle v vsakdanji realnosti. Za doktrino socialnega dela je pomembno, da je njen koncept pomoči usmerjen v pomoč in ne v ponovno viktimizacijo.

Eden najpomembnejših delov te realnosti je varen prostor za življenje ali vsaj začasna namestitve v izjemnih razmerah. Status ženske, ki se mora umakniti nasilnežu, je status brezdomke, saj ji njen fizični prostor ne zagotavlja tudi občutka temeljne varnosti. Občutek negotovosti v takih situacijah se še poveča v tistih kulturah, kjer ne obstajajo možnosti za to, da bi se posameznica umaknila v zavetišče, prehodno stanovanje ali stanovanjsko skupino. V Sloveniji so zahteve po nastanku prvega zavetišča, tako kot v drugih državah Vzhodne Evrope, povezane s padcem komunizma in z novo možnostjo redefinicije socialnih problemov in ranljivejših družbenih skupin. Nekdanji jugoslovanski mesti Zagreb in Beograd pa sta zaradi močne feministične tradicije pred nekaj leti zapolnjevali praznino, ki so jo na področju nasilja nad ženskami ohranjale okostenele socialne institucije.

V večini Zahodnih držav ima posameznica tudi pravne možnosti za odstranitev nasilneža iz skupnega stanovanja. V VB, na primer, zakon o nasilju v družini (Domestic Violence Act), ki je nastal leta 1976, omogoča, da se nasilneža nemudoma odstrani iz stanovanja. S tem so pogosto preprečili dvojno kaznovanje prizadete, ki se je morala po preživetem nasilju iz skupnega stanovanja izseliti. Obrnjena logika sedaj omogoča, da ženska ostane v prostoru, kjer živi, in ni podvržena dvojni viktimizaciji.

Vprašanje varnega stanovanja ostaja eno najtežjih in najpomembnejših vprašanj, ki jih morajo reševati socialne službe. Šele varen prostor brez nasilja daje možnost za reševanje drugih življenjskih problemov. Mnogo žensk zaradi pomanjkanja izbire ostane pri nasilnežu, ali pa si zaradi finančne in stanovanjske stiske izbere drugega partnerja, kar pogosto pomeni nov nasilni odnos. Nekatere se vrnejo v primarno družino ali pa vstopijo v institucijo. V času prvega obdobja moje raziskave med uporabnicami bolnice Polje (jesen/zima 1992) so tiste, ki so jih možje pretepal, pogosto izjavljale, da se v bolnici "spočijejo od nasilja". Nekatere ženske plačujejo torej visoko ceno za to, ker ni bazičnih namestitev, kamor bi se lahko posameznica umaknila in kjer bi imela možnost pretrgati izolacijo ter dobiti izkušnjo solidarnosti in vzajemne pomoči.

1.3. Perspektiva prizadetih v socialnem delu

Fizično nasilje je praviloma povezano s psihičnim in spolnim nasiljem, kar je najpogosteje tudi skriti vzrok za duševno trpljenje žensk, ki iščejo pomoč zaradi različnih odvisnosti od substanc in zaradi obdobji globokih kriz. Zato je pomembno, da se socialno delo odziva na potrebe uporabnic, ne da bi podpiralo njihov molk, in da namesto vnaprej definiranih rešitev in definicij problemov omogoča, da vsak človek zase definira zlorabo in nasilje. To je pogoj, da lahko strokovna delavka prevzame vlogo zagovornice prizadete ženske.

Reševanje tega problema je proces, ki se redko giblje linearno v smeri rešitve, temveč veliko pogosteje v krogu, ki so ga nekateri opisali kot "ostati, oditi, vrniti se" (Dobash, Dobash 1992: 231). To so potrdile tudi izkušnje iz zavetišč, v

katera so se nekatere vedno znova vračale, dokler niso enkrat zares odšle, tako iz zavetišča kot od nasilneža. Pomemben obrat je narejen takrat, ko začne ženska namesto tolažbe in moči, da se vrne v nasilni odnos, iskati poti in podporo za izstop iz njega.

V pogovorih so prizadete pogosto izražale čustva odtujenosti in nepovezanosti z drugimi ljudmi. Za nekatere je bilo nasilje v partnerskem odnosu nadaljevanje nasilja, ki so ga doživljale kot otroci, marsikatera pa takega nasilja ni poznala. Nekatere ženske so poznale izkušnje nasilja iz preteklih partnerskih odnosov, vendar pa podatki kažejo, da le minimalno število žensk ponovi nasilni odnos, ko se ga enkrat reši (Walker 1990). Zelo pogosto pa so moški nasilni tudi v vseh poznejših odnosih. Ženske, ki so doživljale spolne zlorabe v otroštvu, nosijo s seboj izkušnjo zgodnjega nasilja, kar neposredno vpliva na njihove odnose. Kot zapiše Moira Walker: "Ženske, ki so doživljale nasilje kot otroci ali kot odrasli, vidijo svet z drugačnimi očmi kot tiste, ki ga niso" (1990: 145).

Pomembno je razumeti izkušnjo izolacije in sramu pred drugimi, ki sta skupni značilnosti vseh žensk žrtev nasilja. Občutek izolacije ima različne oblike: ženska lahko čuti, da je edina na svetu, ki doživlja tako nasilje; nasilnež ji lahko prepove zapustiti stanovanje ali družiti se s prijatelji in prijateljicami; lahko je brez telefona, ki ga je nasilnež uničil; lahko je izgubila vse stike z družino, saj je nasilnež z različnimi taktikami uničil družinske vezi, ipd. (Gary 1991: 30). Taka izolacija lahko žensko počasi preplavi in povsem onemogoči. Opisani proces izolacije je dokaz, kakšno moč imajo moški na področju zasebnosti in javnosti. Večina prizadetih prav zato živi v stalnem strahu za svoje življenje, ko ostanejo s povzročiteljem, ali pa z občutki krivde, če od njega odidejo. Roswitha Burgard poudarja, da prizadete niso ženske, ki "preveč ljubijo" (kot je leta 1986 trdila svetovna uspešnica avtorice Robin Norwood z naslovom *Women who love too much*), temveč tiste, ki imajo premalo samozavesti in samozaupanja, da bi si predstavljale življenje brez tega moškega (1988: 20).

V tujini se na področju svetovanja v socialnem delu v skupinah za samopomoč vse uspešneje uporablja metoda svetovanja s pomočjo ljudskih pravljič (Ucko 1991), ki dokazujejo legitimnost nasilja nad ženskami skoz zgodovino. Ženske se lahko v ljudskih pravljičah identificirajo s prizadeto, prepoznajo vzorce ženskega in moškega vedenja in prepoznajo svoj vzorec delovanja, obenem pa lahko te zgodbe pripovedujejo naprej, ljudem izven skupine. Ena najzgovornejših je ruska ljudska pravljičica o stari ženski, ki je zbežala pred možem, ki jo je pretepal, lasal in brcal.

Nekoč se je stara ženska odločila, da ga zapusti in zato si je pripravila ogromen nahrbtnik, v katerega je naložila hrano in pijačo. Preden je odšla, je mož skrivoma izpraznil nahrbtnik in se sam skrivil vanj. Ženska se je s težkim tovorom podala na pot, iz njega pa se je vsakič, ko ga je hotela odpreti, zaslišal strašni klic: "Vse vidim in vse slišim!" Prestrašena, da je v nahrbtniku hudič, je pot nadaljevala, dokler se ni vsa omagana le opogumila in nahrbtnik odprla. Iz njega je skočil mož, žena pa je vsa skesana in izmučena prosila, naj ji odpusti, in obljubila, da ne bo nikoli več zbežala. Mož ji je odpustil in skupaj sta se napotila domov. (*Ibid.*: 417)

Veliko žensk je v zgodbi prepoznalo težki tovor občutkov krivde, odgovornosti, dvoma vase in v pravilnost svoje odločitve, ki so ga nosile, ko so izstopile iz nasilnega odnosa. Nekaterim je zgodba potrdila njihove izkušnje, da mora ženska, ki odhaja od nasilneža, zares oditi in se izogibati srečanj, pogovorov in pogajanj.

Socialne delavke poudarjajo, da ljudske pravljice kot tehnika svetovanja omogočijo prepoznati nasilje nad žensko kot zgodovinsko institucionaliziran vzorec vedenja moških, ki z njim izvajajo nadzor nad ženskami. V Sloveniji je še danes popularna stara zabavljaska pesem o možu, ki je vrgel ženo v reko, da bi jo kaznoval (*Po cesti gre en stari mož, na rami nosi zvrhan koš (...) Ko pride mož na Savski most, pa vrže ženo dol čez most (...) Ker ni hotela kuhati (...) V vodi baba čofota, na mostu mož se krohota (...)*). Obenem pa lahko prizadete bolje ločijo med preteklostjo, ko so imele ženske manj alternativ, da bi se umaknile pred nasilnežem, in sedanostjo, ko je več možnosti, da nasilneža zapusti, čeprav patriistična kultura vedno znova reproducira razloge za vztrajanje v nasilnem odnosu.

Nekatere ženske se tako globoko definirajo prek odnosov z moškimi, da konec odnosa doživljajo kot izgubo "same sebe"; druge iz nasilnega odnosa ne morejo izstopiti zaradi ekonomske odvisnosti; tretje je strah naporov, ki jih zahteva skrb za otroka, ki ni porazdeljena med več odraslih; četrte dolgo verjamejo obljubam storilcev in zaupajo v smisel lastnega žrtvovanja. Mnogo žensk doživi premalo podpore pri odločanju za tako dejanje, prestrašene in premalo zavarovane so tudi, ko gre za vprašanje pravnih norm in osebne varnosti.

Socialne delavke dolgo niso bile pozorne na to, da je za večino žensk problem nasilja prevelik, da bi ga lahko rešile same brez podpore drugih žensk in drugih podobnih izkušenj. Kot poudarja Moira Walker (1990), je treba pri svetovanju v socialnem delu upoštevati, da se vsaka ženska različno odziva na svetovalne tehnike. Nekaterim se posreči rešiti iz situacij neverjetnega nasilja in zmorejo neverjetno dobro skrbeti za svoje otroke ali druge ljudi. Druge ne preživijo, ali pa je cena za preživetje previsoka. Včasih posameznice zavrnejo vse ponujene možnosti ali poti, ki se zdijo v določenem obdobju pomembne, kvaliteta njihovega življenja pa ostaja nizka. V svetovalnem procesu je treba upoštevati obe skupini in vedeti, da nekatere ženske, iz kakršnegakoli razloga že, ne preživijo in ostajajo skrajno ranljive. Pomembno pa je, da ostaja strokovna delavka vedno v vlogi njene zagovornice, kar v slednjem primeru pomeni tudi to, da spoštljivo ravna z vsemi odločitvami ženske, tudi z odločitvijo, da ostane v nasilnem odnosu.

1.4. Od kontrole do socialne akcije

Delo z ženskami, ki so žrtve nasilja v zakonu ali partnerskem odnosu, sproža v socialnih službah številne probleme in protislovja, med katerimi se zdijo najpomembnejši naslednji:

- Ker v psihosocialnih službah še vedno prevladujejo stereotipna znanja o nasilju nad ženskami, strokovnjakinje in strokovnjaki pa imajo premalo znanja o njegovem reševanju, prizadete pogosteje spodbujajo k molku kot k odkrivanju problema. Upravičeni zadržki tistih, ki potrebujejo pomoč, izhajajo iz izkušenj, da obstaja možnost, da bo v socialni službi naletela ne le na "nevtralnost", temveč tudi na kritiko.

- Ker ni povezave med različnimi službami, ki naj bi reševale problem nasilja v družini, je socialna delavka pri reševanju tega problema brez možnosti timskega dela in organizirane supervizije.

- Prepletanje svetovalne in nadzorne funkcije v socialnem delu briše meje

med kontrolo in pomočjo ter namesto zaupanja pogosto sproža občutke frustracij in nezaupanja tako pri prizadeti kot pri socialni delavki.

- Strokovnjakinje se pogosto soočajo z občutkom nemoči, saj za konkretno pomoč v Sloveniji nimamo specializiranih služb, kamor bi se lahko prizadeta umaknila.

- Socializacija in družbeno priznane spolne norme povzročajo pri nekaterih socialnih delavkah moralistično držo in predsodke, ko gre za nasilje nad ženskami. Prizadeto vidijo kot krivko za nasilje, ne da bi razumeli, kakšna je razlika med močjo moškega in močjo ženske v patriarhalni družbi. Tako lahko delavka/delavec dvojno viktimizira žensko, ko verjame, da je moč v partnerskem odnosu enakomerno porazdeljena. V primerih nasilja nad otroki socialna delavka pogosto pričakuje, da bo mati najlažje in najbolje zavarovala otroka, in ne vidi, da so nekatere matere prav tako nemočne in nezavarovane kot njihovi otroci.

Nekatere socialne delavke v tujini so aktivne v različnih skupnostnih akcijah in projektih, ki varujejo prizadete, hkrati pa prek izobraževalnih programov vplivajo na spremembe v vedenju nasilnežev. Nekatere so začele javno akcijo za spremembe kazenskih zakonov, in večinoma se jim je posrečilo doseči, da je pretepanje zakonsko obravnavano kot kaznivo dejanje. V Sloveniji so posameznice pravno povsem nezavarovane, saj morajo imeti več kot le zlomljen nos, rebro, lažji pretres možganov ali izbite zobe, če hočejo, da se storilca kazensko preganja.¹

Nekatere socialne delavke vodijo javne socialne akcije, ki opozarjajo na problem nasilja v družini in na posledice, ki jih ima to za ženske in otroke. Opozorile pa so tudi na problematičnost spolnih vlog, ki pogojujejo nasilje. Tak socialni angažma zahteva, da se strokovni delavci in delavke soočijo z lastnimi spolnimi vlogami in da namesto samoumevnosti, ki sproža stereotipe in predsodke, neprestano prevprašujejo svojo vlogo ženske in moškega v današnji družbi.

Socialne službe morajo torej upoštevati tisto, kar vsak človek zase definira kot nasilje ali zlorabo, pa naj gre za nasilje nad žensko, spolne zlorabe otrok ali posilstvo. Reševanje problema z vidika uporabnice/uporabnika (user perspective), pa zahteva tudi pogled, ki se kritično ozira v družbena razmerja in v preteklost. Nasilje nad ženskami in otroki in še zlasti spolne zlorabe otrok so namreč zgolj učinki patriarhalne ideologije, ki se manifestirajo predvsem skoz tisto, kar patriarhat najbolj nadzoruje, skoz telo.

¹ Omenjene poškodbe uvršča Kazenski zakon med lahke telesne poškodbe, ki se kazensko obravnavajo le na zasebno tožbo prizadete, pa čeprav se nasilje ponavlja tudi več let (cf. Dobnikar 1991). Zato se ženske skupine v Sloveniji že nekaj let zavzemajo za naslednje zahteve: 1) da se kaznivo dejanje lahke telesne poškodbe in kaznivo dejanje ogrožanja varnosti v družini, zakonski ali izvenzakonski skupnosti, uradno preganja; 2) da se za primere kaznivih dejanj lahke in hude telesne poškodbe, ogrožanja varnosti ter posilstva in spolnega nasilja uvede nov varnostni ukrep, ki bo nasilnežu prepovedoval napadati, groziti, strahovati ali se približati žrtvi, njenemu bivališču in njenemu delovnemu mestu; 3) da pravna definicija posilstva zajema tako vaginalno kot analno in oralno prisilno spolno občevanje; 4) da ima žrtev fizičnega ali spolnega nasilja pravico do pravnega zastopnika po uradni dolžnosti; 5) da ima prizadeta pravico do izbire spola vseh strokovnjakov, s katerimi se srečuje v postopku, in da jo pri tem lahko spremlja tretja oseba po njeni izbiri (*ibid.*:142).

2. Nasilje nad otroki

2.1. Pogled nazaj

Kot v večini znanih kultur v preteklosti, so imeli tudi pri nas otroci status objekta in lastnine odraslih, bili so funkcionalizirani kot dodatna delovna sila in bili garant ekonomske in socialne varnosti ostarelih staršev ter drugih članov gospodinjstva (Puhar 1980). Šele v 19. stoletju se je z nastankom novih socialnih reform in novih znanosti deloma spremenilo nekdanje brutalno obnašanje do otrok ter celotno dojetje fenomena otroštva. Tako so v Sloveniji nastala zavetišča za revne otroke pa tudi za tiste, "katerih starši ne morejo zadostno nadzorovati svojih otrok" (Karel Pirc, Kronika otroškega zavetišča Marijensišče, cf. Kikelj 1985: 86). V Ljubljani so delovali otroško zavetišče v Marijensišču, ustanovljeno leta 1876, otroško zavetišče Lichtenturen za deklice, zavetišče za zapuščene otroke do 7. leta starosti za Bežigradom in prehodni mladinski dom v Cukrarni za otroke stare nad 7 let. Podobni domovi in socialni zavodi so obstajali tudi drugod po Sloveniji (Kikelj 1985).

Potem pa je minilo spet veliko časa, preden se je začelo govoriti o "sindromu trpinčenega otroka" (sintagmo je začel leta 1962 uporabljati Henry C. Kempe), in nastalo je velikansko zanimanje za to vprašanje. Ko se je začelo verjeti pretepenim otrokom, ki so raje zakrili kot razkazovali vidne dokaze, je bilo še malo znanega o spolnih in psihičnih zlorabah. Pomemben premik je v strokovnih krogih prineslo delo Alice Miller (1979; 1981), ki je poudarjala, da prihaja do psihičnih zlorab takrat, ko odrasli (najpogosteje starši ali skrbnik) iz najrazličnejših vzrokov (osebnih, medosebnih, družbenih) niso sposobni tolerirati emocionalnih potreb otroka in odgovarjati nanje. Ta emocionalna nesposobnost odraslega ima številne osebne, medosebne in družbene vzroke. To lahko privede, kot je pokazala Millerjeva, do fizičnih in spolnih zlorab. Zgodbe otrok in odraslih, ki so o tem govorili, pa kljub novim teoretičnim perspektivam pogosto niso bile slišane, ali pa so bile označene kot fantazije in laži. Realnost, v kateri so ti otroci živeli, je bila tako drugačna od predstav o otroštvu in družini, da je bila zatajitev te realnosti za mnoge edini način soočanja s tem problemom. Zato je še danes malo strokovnjakov in strokovnjakinj, ki bi se aktivno ukvarjali s potlačeno realnostjo zlorabljenih otrok.

Šele v 90. letih so se začele v Sloveniji pojavljati obsežnejše študije o problemih zlorab nad otroki in otroškimi pravicami, ki jih je zaznamoval zbornik člankov *Psihološke pravice otrok* (1990). Prav gotovo pa je nenavadno, da je prvo brošuro z naslovom *Spolni napad na otroka - NI opravičila NIKOLI* izdal leta 1990 Republiški sekretariat za notranje zadeve in ne katera od socialnih ali pedagoško raziskovalnih ustanov.

2.2 Spolne zlorabe otrok in odraslih

V plinski celici sem, to je ta, največja plinska celica na svetu, in jaz sem sama v njej. V plinu se ne braniš. Moj oče je izginil, vedel je, kje so vrata, in mi jih ni pokazal, in medtem ko umiram, umre moja želja, da bi ga še enkrat videla in mu tisto povedala. Moj oče, rečem njemu, ki ga ni več tukaj, jaz te ne bi izdala, nikomur ne bi povedala.

Ingeborg Bachmann, *Malina*, 1983

Ker so otrokove pravice nekaj, kar si mora vsaka družba in vsak odrasli v njej šele

pridobiti, je tudi za doktrino socialnega dela danes pomembno, da izhaja iz dejstva, da imajo otroci in starši enake pravice. Neenakovredna zastopnost otroških pravic zahteva na otroka usmerjen pogled (child-centred perspective). To angleško sintagmo je mogoče prevesti tudi kot otroško-centriran pogled, ki ima v slovenščini več konotacij. Po eni strani zahteva prostore in odnose, kjer se varujejo interesi otrok, po drugi strani pa implicira, da zna strokovni delavec gledati ne samo kot odrasli, temveč tudi kot "otrok", da torej prek stika s svojo lastno izkušnjo otroštva bolje razume, občuti in s tem podpre otroka, ki potrebuje pomoč. Komunikacija med strokovnjakinjo in otrokom temelji vedno na pristranosti, ki je pogoj za vzpostavitev sistema zaupanja in varnosti.

V Sloveniji je na tem področju pomembno razvijanje neposrednega dela z otroki po principih zagovorništva, ki omogoča, da si človek postavi hipoteze o tem, kaj se dogaja v notranjem svetu otroka, ki se mu dogaja nasilje. To popotovanje v otrokov notranji svet izkušenj ni mogoče brez potovanja skoz izkušnje lastnega otroštva in otroškega sveta v sebi. Nekatere strokovne delavke gredo skoz ta proces, druge ne. Zato ni nujno, da je strokovna delavka že tudi otrokova zagovornica in nasprotno, človek, ki ni strokovnjak, je lahko otrokov zagovornik, če upošteva temeljne funkcije in načela zagovorništva: poslušanje z nedeljeno pozornostjo, pričevanje, protest, prevajanje, podpiranje notranjega otroka in osebno ustvarjalnost (Southgate 1990a: 90; 1990b; White 1990).

Številna razmišljanja o tem, kaj je zloraba otrok, je mogoče strniti v sklep, da gre za zlorabo moči odraslega nad otrokom. Če govorimo o spolni zlorabi, je ta moč spolno specifična, saj gre praviloma za zlorabe moških. Ker je otrok pri vseh vrstah zlorab od odraslih odvisen in povsem nemočen, večine zlorab ne odkrijejo. Kot poudarjata Sue Richardson in Heather Bacon (1991), je prvi korak v smeri zdravljenja storjen takrat, ko postane na zlorabo pozoren neki tretji človek, ki odkritju verjame ter je pripravljen slišati otrokovo bolečino in začeti akcijo, da se zlorabljanje preneha. Ker so pravice otrok v družbi neenakovredno zastopane, pomeni taka akcija tudi začetek različnih konfliktov, ki jih sproža problem zlorab.

Spolne zlorabe imajo različne oblike in otrok jih lahko doživlja od različnih ljudi. Veliko jih trpi več kot le eno obliko zlorabe, včasih od različnih povzročiteljev. Številne definicije spolne zlorabe poudarjajo, da gre za različne vrste spolnih dejanj, ki pomenijo vdor v otrokovo notranje življenje, njegov svet in njegovo spolnost, njihova skupna značilnost pa je, da odrasli zlorablja zaupanje, odgovornost in svojo moč, pred katero se otrok takrat, ko odrasli uporablja različne vrste nasilja, groženj in manipulacij, ne more braniti (Rush 1988; Thuermer Rohr 1987; Rijnarts 1988; Steinhage 1989; Enders 1989). Odrasli, ki spolno zlorablja otroka, uporablja otroka v svoje lastne namene, ga funkcionalizira in ne spoštuje otrokovega sveta. Otrok je orodje za zadovoljevanje potreb tistih odraslih, ki, kot poudarjajo omenjene avtorice, izkoriščajo otroke pod "plaščem starševske ljubezni".

Povzročitelji so namreč najpogosteje moški, ki jih otrok dobro pozna in najpogosteje izhajajo iz ožjega ali širšega družinskega kroga, ali pa so kakorkoli povezani tudi z drugimi družinskimi člani (prijatelji, zdravniki, učitelji). Statistike zahodnih držav ugotavljajo, da so najpogosteje zlorabljene deklice (okoli 80%) in da je zlorabljen približno vsak četrti otrok. Vse to govori o položaju otrok v zahodnih družbah in še zlasti o položaju ženskih otrok in položaju žensk v družbeni

strukturi. Vse več odkritij pa kaže, da tudi matere zlorablajo svoje otroke. Študija, ki sta jo izvedli Kraljeva bolnica v Belfastu (Royal Belfast Hospital) in Kraljeva univerza (Queen's University) leta 1991, je odkrila, da so bile matere aktivno vpletene v tretjino visokega števila spolno zlorabljenih otrok (Gorman 1992: 12).

Vseeno pa spolne zlorabe v družini malo povedo o tem, koliko spolnih zlorab se dogaja ranljivejšim skupinam otrok, namreč, fizično in duševno prizadetim, tistim, ki živijo v nadomestnih družinah, in tistim, ki živijo v različnih institucijah. V zahodni kulturi, kjer prevladuje idealizacija otroštva, so fizično in duševno prizadeti in otroci z drugimi težavami, ki jih delajo "drugačne", še veliko bolj kot tisti, ki odgovarjajo predstavi o "lepem" otroku, izpostavljeni nevarnostim različnih zlorab (Watson 1989).

Moira Walker (1992) poudarja pomen razumevanja izkušenj otroka in otroškega sveta, ki so nujne za razumevanje posledic, ki jih ima zloraba tako na otroka kot pozneje na odraslega. Otrok, ki je odvisen, ki potrebuje zaupanje, ljubezen, varnost, skrb in občutek, da je pomemben, doživi z zlorabo izkušnjo izgube tega varnega sveta. "Katalog izgub", o katerih govori avtorica, za mnoge pomeni, da morajo hitro odrasti in zapustiti dom ter se tako rešiti okolja, kjer se človek ne počuti varnega. Za mnoge pomeni nujnost, da razvijejo različne strategije za preživetje. To ima pomembne posledice na življenje odraslega človeka, ki za nekatere lahko pomeni tudi začetek bolezni ter fizičnih in psihičnih simptomov, kot so migrene, astma, ekcemi, epilepsija, bolečine v križu, problemi z grlom, želodčne bolečine, bolezni ustne votline, ginekološki problemi, motnje v hranjenju in odvisnosti od različnih substanc (Walker 1992). Valeri Sinason (1992) govori o "telesnih spominih" (body memories), ki so redko verbalno artikulirani.

Posledice, ki jih imajo spolne zlorabe na otrokovo poznejše življenje, so za različne ljudi različne. Pogosto se kažejo v različni možnosti za izobraževanje, pridobitev poklica in delovnega mesta. Nekateri zato, ker hočejo kmalu oditi od doma, hitro zapustijo šolanje in imajo zato slabše možnosti za pridobitev delovnega mesta, ki si ga želijo, za druge pa lahko velja prav nasprotno. Izkušnje spolnih zlorab vplivajo na človekov občutek lastne vrednosti, samozavesti in naravnosti do življenja in prihodnosti. Zato so s spolnimi zlorabami povezani poskusi samomorov, razvoj "telesnih strategij" in tistih duševnih stanj, ki dobijo psihiatrične diagnoze in peljejo v psihiatrično hospitalizacijo (multipla osebnost, anoreksija, bulimija, depresije, odvisnost od substanc). Nekateri avtorji/avtorice imajo prav razvoj multiple osebnosti (multiple personality disorders) za zelo kreativno metodo za preživetje in za spopad z izkušnjami zlorabe. Psihiatrična hospitalizacija pa je spet rizični dejavnik za ohranitev delovnega mesta ali za pridobitev boljšega, kar dokazuje, da imajo spolne zlorabe za osebo-v-okolju včasih usodne posledice.

Čeprav različni ljudje reagirajo različno, pa so za večino izkušnje spolnih zlorab travma, ki vpliva na celotno življenje prizadetega človeka (Miller 1979; 1981; Walker 1992; Sinason 1992). Za večino je značilno, da se v vsakdanjem življenju počutijo manj gotove, da težje najdejo občutek varnosti in samozavesti in da imajo pogostejše občutke izgube, poškodovanosti in kaosa ter da redkeje najdejo intimen partnerski odnos, ki bi temeljil na medsebojni skrbi in negovanju. Mnogi od njih vse življenje ponavljajo izkušnje izgube, pa naj gre za partnerske, prijateljske ali strokovne odnose. Čeprav iščejo v odnosih varnost in zaupanje, le redko tak odnos

tudi najdejo. To je povezano z učenjem zaupanja ali nezaupanja do ljudi, z učenjem o lastni pomembnosti ter vrednosti, z učenjem o mejah, spoštovanju sebe in spoštovanju drugih ljudi. Zaradi negotovosti, ki jo ponavljajo v intimnih odnosih, ki so še zlasti za ženske pomemben del njihove identitete, potrebujejo veliko energije, da v teh odnosih preživijo, zato pa jim ostane manj moči za druga področja življenja. Tako se reproducira krog izgub, neenakih priložnosti in skrite deprivacije.

Kljub doživetju šoka in bolečine veliko otrok nikoli ne pove, kaj se jim je zgodilo, in sicer iz različnih razlogov. Odkritje je še zlasti redko takrat, ko se strokovnjaki/strokovnjakinje zanašajo le na pravno in medicinsko razumevanje spolnih zlorab, saj le okoli 30% otrok kaže tudi medicinske znake zlorabe, večina dokazov pa je zbranih v "zavesti, spominih, čustvih in obnašanju otroka" (Sinason 1992: 312). Tiste/tisti pa, ki o tem govorijo, a niso slišane/slišani in razumljene/razumljeni, doživljajo dvojno zlorabo, ki še poglobi njihovo travmo. Različne psihosocialne službe so pogosto prostor dvojne zlorabe, tako v psihičnem kot v dejanskem smislu, ki jih človek doživi od osebja. Nasprotno pa lahko varno okolje za otroka bistveno zmanjša posledice izgub, povzročenih s spolno zlorabo.

2.3. Socialne službe in mreža pomoči

Kako torej ravnati takrat, ko problem spolne zlorabe zahteva neposredno delo z otrokom, za katerega je premalo strokovnega znanja, ko med različnimi institucijami ni dovolj velikega pretoka informacij, ko za specifične probleme ni enotne doktrine in ko ni mogoče zagotoviti varnega prostora niti za zlorabljenega otroka niti za mater, ki je pogosto ogrožena skupaj z otrokom?

Vprašanje nasilja nad otroki in še zlasti problem spolnih zlorab je področje, ki pri socialnih delavkah in drugih strokovnjakih v socialnih in psihosocialnih službah povzroča številne konflikte, v samih ljudeh, med njimi in z ljudmi, ki pridejo po pomoč. Te konflikte imajo pogosto za posledico neprofesionalnosti, le redko pa v njih prepoznajo tudi kreativno možnost za reševanje tega kompleksnega in težkega vprašanja. Prav tiste strokovnjakinje, ki neposredno delajo s spolno zlorabljenimi otroki, vedo, da ne morejo zares pomagati otroku, če nimajo podpore in razumevanja skupnosti ter različnih institucij.

Izvor konfliktov je vedno znova že samo dejstvo, da opravljajo Centri za socialno delo po eni strani represivne funkcije odvzema otroka ali oddaje v rejniško družino, po drugi strani pa svetovalno delo z otrokom in starši. Za odvzem otroka ali za oddajo v rejništvo se socialne službe odločijo takrat, ko je prizadeta večina otrokovih pravic in je ogrožen otrokov telesni in duševni razvoj v okolju, v katerem živi. Pri tem upoštevajo tako družino kot širše socialno okolje, kar včasih sproža konflikte, zlasti če gre za odvzem otroka izrazito socialno marginaliziranim skupinam žensk, kot so prostitutke, tiste, ki so odvisne od legalnih ali ilegalnih drog ipd. Centri za socialno delo lahko podajo tudi predlog za odvzem roditeljske pravice enemu ali obema staršema, ki ogrožata otroka.¹

¹ Eden od ukrepov socialnih služb v primerih nasilja nad otroci je iskanje nadomestne (rejniške) družine. Na tem področju nastaja mreža specializiranih rejniških družin za zlorabljene otroke. Njen koncept temelji na pripravi otroka, ki vstopa v novo družino, na pripravi otrokove primarne

Večina socialnih delavk in drugih strokovnjakov na socialnem področju doživi vsaj enkrat izkušnjo "neučinkovite" intervencije, ko gre za nasilje nad otrokom. Pogosto se neučinkovita intervencija zgodi takrat, ko gre za sum spolnih zlorab, ne da bi se lahko to zares odkrilo. V teh primerih se strokovna delavka/delavec znajde pred redko rešljivim vprašanjem, kako v takih primerih zavarovati otroka. To pogosto zbudi veliko občutkov nemoči in razočaranja, ki so posledica pričakovanja javne in institucionalne podpore v družbi, kjer je otroško centriran model reševanja teh problemov še vedno tabu.

Med zdravstvenimi in socialnimi ustanovami (pa tudi šolami in vrtci) obstaja premajhno sodelovanje, ki bi ga bilo mogoče vzpostaviti z rednimi timskimi konferencami in z neposrednim sodelovanjem med strokovnimi delavkami. Številne raziskave namreč dokazujejo, da je tam, kjer so se zdravstvene ustanove senzibilizirale za probleme zlorab in o svojih domnevah obveščale socialne službe, prišlo do izjemnega porasta števila odkritih zlorab in do tega, da otroci niso molčali, temveč so razkrili dejanje in tako omogočili intervencije (Richardson 1991). To pa je povezano zlasti z učinkovitim delom z mrežami (networking), s katerim je mogoče v skupnosti najti ljudi, ki se s to problematiko ukvarjajo in so pripravljeni s skupnim delom reševati problem spolne zlorabe.

Delo z mrežami pomeni po eni strani način vzpostavljanja partnerstva z različnimi strokovnjaki/strokovnjakinjami v skupnosti in s številnimi osebami, ki so povezane z otrokom. Po drugi strani pa je delo z mrežami raziskovanje, kako varna je otrokova osebna mreža. Steve Trevillion poudarja, da je delo z mrežami, ko gre za spolne zlorabe otrok, pomembno še zlasti zato, da se ugotovi, ali obstajajo v otrokovi socialni mreži določeni rizični dejavniki, ki bi osebno mrežo spreminjali v polje zlorabe (1992: 124). Gre torej za odkrivanje tega, kateri deli mreže otroku niso naklonjeni in kateri deli mreže otroka varujejo in lahko tudi vnaprej varovalno vplivajo na otroka. Prav to pa so ljudje, na katere se obrača socialna delavka, ko išče tiste, na katere lahko naslovi zahteve po varstvu in skrbi za otroka.

Osebno mrežo otroka tvorijo številni ljudje, čeprav se včasih zdi, da je otrokov svet omejen le na odrasla v nuklearni družini: to so tudi sorodniki, sosedje, drugi otroci in njihovi starši, učiteljice in vzgojiteljice, zdravniki/zdravnice. Vsak od njih lahko sestavlja otrokov podporni ali pa ogrožujoči del socialne mreže. Prav zato na otroka usmerjen pogled upošteva ne le družino, temveč tudi druge ljudi, s katerimi prihaja otrok v stik. Ko je povzročitelj zlorabe družinski član, je treba iskati podporo pri tistih osebah v otrokovi mreži, ki niso del najožje družine, pri drugih sorodnikih, prijateljih, učiteljicah ipd. To je pomembno zlasti takrat, ko drugi od staršev iz kakršnegakoli razloga ni sposoben zavarovati otroka. V primeru spolne zlorabe v družini je le redko pričakovati, da bo pomoč zagotovila družinska socialna mreža, ki je v tem primeru praviloma izrazil rizični dejavnik in ogrožujoči del. In narobe, otrok, ki doživi izkušnjo spolne zlorabe v šoli, pri zdravniku ali v stanovanju sošolca, potrebuje družinske člane in članice, ki so lahko izrazito varovalni, podporni del socialne mreže, ki ga zavaruje pred novimi zlorabami.

---

družine in nove rejniške družine. Specializirane družine so nuklearne družine, imajo le enega rejenca/rejenko in se strokovno usposabljaajo za vlogo rejnikov/rejnic zlorabljenega otroka. Poleg takih rejniških družin obsega ta koncept tudi t. i. stand-by družine, ki bi bile na voljo ves dan (24 ur) v primerih, ko je treba otroka hitro in začasno umakniti iz njegove družine.

Vloga socialne delavke pri tem pa je, da osebam, ki so povezane z otrokom, posreduje informacije, novo znanje, razvidnejši vpogled v problematiko ter učenje tega, kako v taki situaciji ravnati kot otrokov zagovornik. Delo z mrežami v primeru spolnih zlorab torej ne pomeni urejati in odločati namesto drugih, temveč delovati v smislu posredovanja informacij, spodbujanja stikov med ljudmi, ki so del otrokove mreže, opozarjati na nujno pomoč, ki jo otrok v taki situaciji potrebuje, in skupaj z otrokom iskati najboljšo rešitev. Najboljša rešitev za otroka pa pogosto pomeni, da socialna delavka omogoči otroku zaupno osebo, ali pa je sama v tej vlogi, in otroka ne izpostavlja mučnim pritiskom različnih ljudi, ki so seznanjeni z otrokovo stisko. Ko se socialna delavka odloči za delo z mrežami, se mora zavedati nevarnosti, da prekrši načelo zaupnosti podatkov in otroka tako izpostavi različnim postopkom, ki ga vse bolj viktimizirajo.

Delo z mrežami torej ne pomeni nasilnega poseganja v realnost nekega človeka ali izvajanje institucionalnega nadzora, ki se včasih spreminja v odločanje o človekovi prihodnosti, temveč nasprotno, pomeni aktiviranje članov mreže, da prepoznajo problem in skupaj razmislijo o različnih rešitvah. To pomeni, da postanejo stiki med nekaterimi člani mreže in otrokom pogostejši in bolj poglobljeni, kar hkrati deluje varovalno tudi takrat, ko oseba, ki je rizični del mreže, zahteva stik z otrokom.

Socialna intervencija ob tem ne pomeni, da je otrok izključen iz lastne socialne mreže, temveč da se okrepijo stiki z varnim, varovalnim delom mreže in da se poskušajo izključiti stiki z rizičnim delom. Otrok ostane povezan s tistimi ljudmi, pri katerih se počuti varnega in sprejetega. Za tiste, ki imajo izjemno majhno in plitko socialno mrežo, pa je pomembno, da socialna delavka/delavec s pomočjo lastne strokovne mreže vzpostavi novo varovalno mrežo za otroka, ali pa deluje v vlogi zaupne osebe, ki varuje otroka.

Kakšno bo delo z mrežami socialne delavke, ki je soočena s problemom spolne zlorabe otroka, pa je odvisno predvsem od njene lastne sposobnosti, utvariti široko in poglobljeno strokovno osebno mrežo. Socialna delavka/socialni delavec, ki dobro pozna lokalno skupnost, zdravnike in zdravnice, ki so senzibilnejši za vprašanje zlorab, učiteljice in učitelje, ki so pripravljeni verjeti, razumeti in zavarovati otroka, nove prostovoljne službe, ki nastajajo v skupnosti, bo imela/imel več možnosti, da najde zagovornike in zagovornice za otroka ter strokovno pomoč pri svojih lastnih dilemah in problemih. To prinaša nove možnosti tako za otroka, ki je zlorabe odkril, kot tudi za pogumnejše nevsakdanje strokovne rešitve socialne delavke, ko gre za pomoč otroku.

Delo z mrežami v primeru spolnih zlorab je po Trevillionu (1992: 134) pomembno iz naslednjih razlogov:

- omogoča, da se otrok ne izgubi med neznanimi ljudmi, če je oddan v nadomestno družino ali v institucijo, temveč da ohranja stike z ljudmi, ki so del osebne mreže (prijatelji, družina, sorodniki);
- omogoča, da otrok razširi stike tudi na druge pomembne odrasle in da njegovi stiki niso omejeni le na družinske člane;
- pelje k praksi, ki je usmerjena na otroka (child centred practice) in pripomore, da se preidejo medstrokovni nesporazumi;
- spodbuja nove oblike skupnega dela, kar lahko privede do tega, da se

aktivirajo novi izvori pomoči in nenavadne rešitve;

- spodbuja in daje podporo mladim, da se družijo med seboj v smislu samozagovorništva;

- omogoča ustvarjanje novih mrež, ki jih uporabljajo mladi ljudje, ko zapustijo nadomestno družino ali institucionalno skrb in ki poleg mladih ljudi vključuje tudi različne skupine vrstnikov, nadomestne starše, delavce in delavke v ustanovah ter prostovoljne službe.

Ko je delo usmerjeno v neposredno svetovalno pomoč otroku, je pomembno, da socialne službe ustvarijo socialni in emocionalni prostor, ki ga otrok potrebuje, da zmore proces odkritja. Sue Richardson in Heather Bacon (1991) sta intervencijo razdelili na korektno identifikacijo situacije, ki je omejena najmanj na nujnost, da se zloraba konča, iskanje načinov, kako vzpostaviti otrokovo zaupanje vase in občutek lastne vrednosti, in ponudba svetovanja (terapije) tako otroku kot njegovemu najbližjemu. Ko gre za sum spolne zlorabe, ki postaja vidna, je gotovo, da se zloraba dogaja že dolgo časa. Tak otrok je razvil številne strategije za preživetje, s katerimi se brani. Zato študije opozarjajo na pomen časa, ki si ga mora vzeti socialna delavka za razmislek o tem, kaj lahko stori za otroka, in da razišče, kakšne možnosti ima otrok zunaj družinskega sistema, kjer se odvija nasilje. Taka otroško-centrirana intervencija poudarja delovanje v smeri otrokovih dolgoročnih interesov, kar pomeni, da je treba prav pri spolnih zlorabah včasih narediti tudi tisto, česar otrok noče in kar zadeva samo odkritje spolne zlorabe, in da iz družine odstrani povzročitelja in ne otroka.

Že omenjeni pomen zagovorništva, ki vsebuje poslušanje, podporo otrokovih čustev in hkrati nadaljevanje postopka za pomoč, vsebuje po Sue Richardson (1991: 21) tudi pet pomembnih elementov, ki jih mora strokovna delavka izreči ali pa neverbalno sporočiti otroku:

- verjamem ti;
- vesela sem, da si prišel k meni;
- žal mi je, da se je to zgodilo;
- to ni tvoja krivda;
- skupaj bova poiskala možnosti za pomoč.¹

V socialnem delu je torej prav pri vprašanju zlorab otrok pomembno zagovorništvo, ki mora postati norma, ne da bi bile socialne delavke, ki sprejmejo vlogo zagovornice, etiketirane ali celo viktimizirane od drugih institucij. To je pogosto posledica razlik v definicijah, ki so na primer v zdravstvenih službah, temelječih na medicinskem modelu, pogosto ožje kot v socialnih službah. Včasih lahko postanejo nekatere funkcije zagovornice/zagovornika, kot na primer pričevanje, protestiranje, prevajanje, nelegitimne in nerazumljene. Zato se nekatere strokovnjakinje zavzemajo za princip avtoritativne intervencije, ki zagovorniku ali zagovornici podeli avtoritativni mandat, ki ga sprejema in podpira skupnost in ki izhaja iz spoštovanja otrokovih pravic. Tak mandat pomeni tudi zvezo med zagovornikom in

¹ V tujini se pogosto uporablja tehnika dela z anatomsko natančno izdelanimi lutkami, ki personificirajo različne družinske člane in članice in ki jih terapevtke, socialne delavke in druge strokovnjakinje uporabljajo pri delu z otrokom. Anatomsko natančne lutke omogočajo, da otrok na različne načine prikaže, kakšen odnos ima z družinskim članom ali drugim človekom, ki ga lutka personificira.

tistim delom otrokove družine, ki otroka varuje.

Tudi preventivno delo na področju spolnih zlorab je pogosto odvisno zlasti od pripravljenosti socialne delavke za vzpostavljanje partnerstev v otrokovi socialni mreži in v svoji lastni strokovni mreži.

Danes vemo, da so prav zaprte, vase umaknjene nuklearne družine rizični prostor za pojav spolnih zlorab. V njih se zlorabe redko odkrijejo, saj so otrokovi stiki s pomembnimi odraslimi zunaj družine bežni in premalo trdni, da bi pomenili varnostni dejavnik v trenutku pojava zlorabe. Otroci imajo v takih družinah malo možnosti, da spregovorijo o zlorabah, in zato pogosteje razvijejo strategije preživetja, ki se nekaterim bolje posrečijo, drugim slabše. V vseh pa ostanejo sledovi trpljenja, ki se kažejo na najrazličnejše načine in najpogosteje s svojo raznovrstnostjo za vedno prekrivajo sledove zlorab in vzroke njihovega nastanka.

Preventivno delo v socialnem delu torej pomeni, da socialne delavke spodbujajo vzpostavljanje otrokove osebne mreže, ki lahko v odločilnih trenutkih deluje varovalno. Kot piše Steve Trevillion (1992: 125): "Preventivni pristop zmanjšuje priložnosti za zlorabe in je hkrati spodbuda za otroke, da so ljudje, h katerim se lahko obrnejo, ko se pojavi zloraba ali če obstaja nevarnost, da se to zgodi."

Tu pa znova ugotovimo, kako pomembno je, da socialne delavke in delavci čim bolje, čim pogosteje in čim širše uporabljajo lastno strokovno mrežo, jo širijo in poglobljajo ter tako pridobivajo nove informacije in podporo za svoje delo. Socialna delavka, ki dobro pozna vzgojiteljice v lokalni skupnosti, lažje pride do informacij o novih ponudbah za otroke, ki nastajajo v lokalni skupnosti, ter hitreje vzpostavi stik z učiteljico, za katero domneva, da bi bila lahko pomembna zagovornica prizadetemu otroku. Njeni pogosti stiki z lokalnim vrtcem lahko vplivajo varovalno že sami po sebi, njej sami pa omogočajo, da ugotovi, katere vzgojiteljice so senzibilnejše za problem zlorab med otroki in katere ne. To pa omogoča vzgojiteljici, da hitro najde učinkovito pomoč za otroka in za svoje strokovno delo.

Socialna delavka, ki dobro pozna zdravnike ali zdravnice v lokalnem zdravstvenem domu, bo iskala pomoč pri svojem lastnem strokovnem delu, pri tistih, ki se intenzivneje ukvarjajo z vprašanjem zlorab in so pripravljeni otroka spodbujati k odkritju. In narobe, na podlagi slabih izkušenj, ki jih ima z lokalnimi zdravniki, bo iskala strokovno podporo zunaj lokalne skupnosti.

Pogosto je zaradi sistemskih pomanjkljivosti pri obravnavi zlorabljenih otrok (sodstva, premalo različnih ponudb za pomoč otrokom, premajhno znanje strokovnjakov in strokovnjakinj za konkretno delo ipd.) pomoč otroku odvisna od konkretnega interesa in zavzetosti posamezne strokovne delavke. Delo z mrežami, ki je pomemben princip v praksi socialnega dela, onemogoča, da bi bila dolgotrajnejša pomoč otroku ustavljena zaradi individualnih razlogov, kot so nastop novega delovnega mesta, porodniški dopust ipd., saj iskanje partnerstev v skupnosti delegira odgovornost na različne ljudi in ni vse odvisno le od profesionalne strokovne delavke. Delo z mrežami omogoča strokovnjakom in strokovnjakinjam spoznanje, da le malo otrok živi samo v družinski mreži ter da je učinkovita intervencija možna takrat, ko aktiviramo čimveč delov varovalne mreže zunaj družine.

Ena od blokad je sistemsko delo pravosodja, ki primere nasilja v družini obravnava nefleksibilno (čakalna doba je lahko tudi leto ali več) in pogosto premalo pozna ter razume socialne vidike nasilja. Ta blokada onemogoča postavljanje

pravih vprašanj. Zato se je pojavila zamisel o družinskih sodiščih, ki bi bila specializirana za družinsko problematiko in bi zmogla obravnavati primere v nekaj dneh. Članice in člani družinskih sodišč pa bi morali biti ljudje, ki se s to problematiko intenzivneje ukvarjajo, ki zagovarjajo k otroku usmerjen pristop in so pripravljeni odkrito obravnavati tabuizirana družbena vprašanja.

Poleg družinskih sodišč so za varnost zlorabljenih otrok potrebne nove državne in prostovoljne službe, kot so otroške hiše, kamor se lahko zatečejo zlorabljeni otroci, hiše za deklince, krizni centri, svetovalnice za spolno zlorabljene otroke, otroške skupine, skupine za samopomoč staršev, ki tepejo svoje otroke, skupine za samopomoč staršev, katerih otrok je doživel spolne zlorabe ipd.

Ob tem pa se mora spremeniti zakonodaja, ki bi specializiranim socialnim službam omogočala, da v primeru hudih zlorab nemudoma odstranijo otroka iz družine in zanj poskrbijo tako, da ne utрпи še večje viktimizacije. Tako je mogoče otroka zavarovati za 48 ur, medtem pa morajo strokovne delavke in delavci čim natančneje raziskati položaj otroka v družini, organizirati pogovore s starši in z drugimi ljudmi, ki so del otrokove socialne mreže.

Poleg Centrov za socialno delo, Svetovalnega centra, šolskih svetovalnih služb in pedopsihiatričnega oddelka se s problemom zlorab otrok ukvarja specializirana služba za preprečevanje zlorabe otrok pri ljubljanskih Centrih za socialno delo, ki je leta 1990 ustanovila Otroški telefon. Njegov cilj je "odkrivanje težav in pomoč otrokom v stiski" (zgibanka Otroški telefon), pri katerem sodelujejo poklicni strokovnjaki in strokovnjakinje in prostovoljni sodelavci in sodelavke. Glavne dejavnosti telefona so sprejemanje klicev (v 90% kličejo otroci, veliko je tudi klicev žensk, ki kličejo zase in za otroke, nekaj pa je tudi klicev moških) in povezovanje z drugimi službami na tem področju (v obliki organiziranja timskih konferenc, na primer). Taka strokovna služba omogoča, da imajo otroci neposredno priložnost govoriti o svojih stiskah, in je hkrati medij, prek katerega imajo otroci možnost sporočiti, kaj se jim dogaja. Otroški telefon ponuja otroku neposredno pomoč v obliki pogovorov, nasvetov, zagovorništva, obenem pa senzibilizira tiste odrasle, ki kličejo po telefonu, druge strokovnjake ter javnost. Od njegove ustanovitve do konca leta 1992 je telefon odgovoril na 6045 klicev, od katerih jih je 354 statistika Otroškega telefona uvrstila med na novo odkrite primere na najrazličnejše načine zlorabljenih in zanemarjenih otrok (Čonč 1993).

Spomladi 1992 je začel delovati Center za pomoč mladim. Njegovo delo izhaja iz teoretičnih konceptov alternativnega in radikalnega socialnega dela in temelji na neposrednih potrebah tistih uporabnikov (otrok in mladih), ki sami iščejo pomoč in sami definirajo svoje potrebe. Center za pomoč mladim ima širok informacijski sistem, ki deluje s pomočjo odprtega telefona in pisarne za pomoč in svetovanje mladim, deluje pa tudi preventivno v primerih zlorabe in uporabe drog, odvisnosti od alkohola in na področju spolnih zlorab otrok. Njegovo delovanje, ki temelji na skupnostnem socialnem delu, spodbuja organiziranje mladih v različna združenja, društva, skupine za samopomoč in podobno.

Ena od "slepih peg" socialnih služb je že omenjeno prepričanje, da lahko otroke zavarujejo zlasti matere. Ko so odkrili, da tudi matere zlorabljenih otrok največkrat same potrebujejo varovanje, so v tujini začeli razmišljati o novem modelu pomoči za otroke in matere.

Zato je leta 1986 v Bostonu nastal model socialno zdravstvene intervencije za matere in otroke v primeru nasilja v družini. Gre za projekt AWAKE (Advocacy for Women and Kids in Emergencies), katerega osrednja dejavnost je zagovorniška služba, ki naj bi obema dajala podporo, matere pa naj bi bile s pomočjo sistema dvojnega zagovorništva v prihodnosti sposobne zavarovati sebe in svoje otroke. AWAKE, ki je nastal v bostonski otroški bolnici, je bil prvi most med službami, specializiranimi za ženske, in tistimi, ki se ukvarjajo samo z otroki (Gary 1991). Služba AWAKE je učinkovita zlasti v pristopu k delu z mrežami, ki se omejuje na otroke in na matere. Delo z mrežami, ki temelji na dvojnem zagovorništvu, omogoča, da se zlorabe odkrijejo prej, da je možnost intervencije večja in da otrok ostane z nenasilnim članom družine.

Od leta 1986 je AWAKE delal z okoli 430 ženskami in z več kot 500 otroki (Gary 1991: 26). Ugotovitve in izkušnje te zagovorniške službe je mogoče strniti v naslednje:

- ob nasilju nad otroki so bile v 60% ogrožene tudi matere, ki zato potrebujejo pomoč ter dovolj varen in zaupen način podpore;
- kadar ženske ne zanemarjajo ali zlorablajo svojih otrok, je pomembno in nujno, da otroci in matere ostanejo skupaj;
- če ostane povzročitelj v družini, je pomembno podpreti tistega starša, ki ni nasilen;
- za socialne službe je pomembno, da vedo, da veliko žensk prikriva nasilje nad otrokom, ker se bojijo, da bodo izgubile otroka, bojijo se povzročiteljevih groženj in jih prikrivajo, ker se počutijo odgovorne za nasilje, ki se mu tudi same največkrat ne morejo ubraniti. Veliko se jih boji, da jih bodo tudi institucije in širša družba imele za krive povzročene nasilja;
- včasih socialne službe materam sporočajo, da niso "dovolj dobre matere" (good enough mother), da morajo izboljšati "starševske sposobnosti", kar je v prostoru, ki ni varen, zelo neustrezna ponudba;
- ženske, ki so objekt zlorab, potrebujejo številne službe, kot so hiše, stanovanja, ustrezne policijske službe, zagovorništvo na sodišču, krizne centre, kjer si lahko poiščejo varstvo.

Kot kaže primer bostonske zagovorniške službe, je pomembno, da nove institucije ne utrjujejo zlorab in moralističnih ravnanj in da v svoji nesposobnosti, da bi odgovorile na potrebe otrok, žensk in drugih družinskih članov, ki doživljajo nasilje, ne razvijejo posebne vrste institucionalne "naučene nemoči", ki jo doživljajo ljudje, ko iščejo pomoč.

Namesto dramatičnih posegov, ki izpostavijo otroka travmatičnim raziskovalnim postopkom, je pomembneje iskati tisto, kar otrok v situaciji zlorabe najbolj potrebuje: varnost, zavetje, občutek sprejetosti in spoštovanje njegovih potreb. To lahko omogočijo ljudje, ki sestavljajo varni del otrokove socialne mreže. Ta del je potrebno odkriti, spodbuditi k pomoči in k skupinskemu zagovorništvu.

Prav delo z mrežami omogoča, da pri zlorabi otroka ugledamo celosten problem skupnosti in ne le vprašanje družinske zasebnosti. To pa hkrati zahteva, da ponovno premislimo stališča o varovanju družinske zasebnosti, saj to včasih pomeni, da se zlorabe prikrivajo tako v celotni družbi kot v strokovnih institucijah.

3. Posilstvo - kaos in travma

Izkušnja spolnega nasilja transformira ljudi v žrtve in za vedno spremeni njihovo življenje. Ko je oseba enkrat viktimizirana, se ne more nikoli več čutiti tako neranljivo kot prej.

Mary P. Koss, Mary R. Harvey 1991

3.1. Posilstvo kot katastrofa

Do začetka 70. let se je o posilstvih govorilo zlasti v zvezi z izrazitimi nasilnimi dejanji, ki so bili storjeni nad žensko in so vsebovali uporabo orožja ali predmetov, ki so osebo poškodovali ali ranili. Šele z nastajanjem različnih kriznih centrov za posiljene ženske po ZDA, Kanadi, Evropi in Avstraliji se je začelo govoriti o posilstvih, katerih posledice niso bile nujno hude fizične poškodbe, temveč globok psihični šok, občutki sramu in globokega nezaupanja (Koss, Harvey 1991). To se je nadaljevalo zlasti z zahtevami po skupnostnih akcijah feminističnih skupin, ki so začele ustanavljati zagovorniške službe za posiljene ženske in krizne svetovalnice, ki so vplivale na premik perspektive od fenomena posilstva kot problema posameznice k problemu družbe in kulturnih vrednot. Ta premik je opozoril, da posilstvo ni le individualno "patološko" dejanje posameznika, temveč korenini v družbenih odnosih med spoloma.

Danes postaja pojem posilstvo vse spornejši. Do leta 1978 je osem držav pojem nadomestilo s pojmom "spolno nasilje", ali "kriminalno spolno nasilje", in tako poudarilo, da gre za nasilno kriminalno dejanje povzročitelja. Posilstvo je torej nasilje, ki prevzame formo seksualnosti.

Posilstvo je v Evropi prvič opredelilo za zločin angleško sodišče kralja Alfreda v 10. stoletju. Zakon ni govoril o posilstvih žensk, temveč sužnjev, in je gospodarjem zagotavljal povračilo storjene škode nad njihovo lastnino. Svobodni moški, ki so jih obsodili za posilstvo, so morali plačati lastnikom in kralju globo, sužnji, ki so posilili sužnje, pa so bili kastrirani (Koss, Harvey 1991: 125). Ko je živela starogrška Kasandra, ki jo je Ahajec Mali Ajas, eden od osvajalcev Troje, posilil pred Ateninim kipom, posilstvo še ni imelo oznake zločina. Prav v Kasandri pa je, kot zapiše Christa Wolf, "ohranjeno izročilo ene prvih ženskih figur, katere usoda vnaprej kaže, kaj se bo potem, celih tri tisoč let, dogajalo ženskam: da jih bodo spreminjali v objekt" (1989: 80).

Po tem pa je minilo veliko stoletij, preden je bilo posilstvo po zakonu opredeljeno kot kriminalno dejanje (v ZDA, na primer, šele v 70. letih). Za večino držav je še danes značilno, da mora ženska kriminalno dejanje šele dokazati. To pomeni, da mora dokazati, da v spolni napad ni privolila, in še več, ponekod tudi, da se je fizično branila.

Tudi slovenska zakonodaja temelji na binarni opoziciji privolitev/neprivolitev, kar pomeni, da mora ženska dokazati (predvsem s fizičnimi poškodbami na svojem telesu), da se je aktivno branila. Taka logika izključuje uklonitev in zmanjšuje žensko avtonomno odločitev o tem, kakšna bo njena strategija ob nasilnem dejanju. Taka logika ne upošteva, da se posameznica v konkretni situaciji odloči o tem, kako ravnati, da bo utrpela čim manj poškodb in čim manjše nasilje. Dosti žensk se posilstvu namreč ukloni, ker je to najmanjša nevarnost za njeno življenje.

Posilstva se razlikujejo med seboj po formi (individualno, posilstvo dveh

oseb, skupinsko posilstvo), po interpersonalnem kontekstu (osebi se poznata, bežno poznanstvo, sta neznani, ali pa sta v zakonski zvezi) in po spontanosti (načrtovano posilstvo, delno načrtovano posilstvo, nenačrtovano posilstvo, ki je pogosto povezano z alkoholom). Dejanje se razlikuje tudi po tem, ali javnost zanj izve ali ne (prijavljeno, neprijavljeno posilstvo). Mary Koss in Mary Harvey (1991) ločita med neprijavljenim posilstvom, ko se oseba zavestno odloči, da ga iz kakršnegakoli razloga ne prijavi, in tistim neprijavljenim posilstvom, ko oseba ne prepozna dejanja kot kriminalnega in se nima za žrtev.

Evropske statistike dokazujejo, da je večina posilstev storjenih ženskam, ki so stare manj kot 21 let (več kot 50%), in da se po 30 letu starosti možnost posilstva zmanjša. Podobno pa je tudi z povzročitelji, ki so pogosteje stari manj kot 30 let (Schram 1978).

Povezave med posilstvi, rasnimi in nacionalnimi razlikami ter ranljivejšimi skupinami ljudi (fizično in duševno prizadetimi) kažejo, da obstajajo skupine ljudi, ki so pogostejše žrtve nasilja. Ameriška raziskovalka Gail Wyatt se je usmerila v raziskovanje posilstev med posebnimi skupinami ljudi in jih je spraševala po spolnih izkušnjah, ki so jih imeli pred 18. letom starosti, ne da bi privolili vanje, s prijateljem, znancem, sorodnikom, tujcem. Njene primerjave med črnimi afroameriški ženskami in belkami v Los Angelesu leta 1990 so pokazale, da je posilstev črnih žensk več kot posilstev belk. Med črnimi ženskami je vsaka četrta poročala o preživetem posilstvu (intervjuvanih je bilo 126 žensk), med belkami pa vsaka peta (intervjuvanih je bilo 122 žensk) (Koss, Harvey 1991: 27). Za ranljivejše skupine ljudi je značilno, da so lahko tudi moški pogosteje žrtve posilstev. Ena od študij iz leta 1986, ki je raziskovala posilstva med ljudmi v psihiatrični instituciji in ljudmi v zaporih, je ugotovila, da je med prvimi 49% pacientk psihiatrije poročalo o posilstvih v instituciji in noben moški. V nasprotju s tem so vse vprašane zapornice poročale o posilstvih v zaporih in 8% vprašanih zapornikov (*cf.* Koss, Harvey 1991: 28). Ameriške primerjalne študije različnih skupin žensk v različnih ameriških državah ugotavljajo, da ima približno 20 odstotkov vprašanih odraslih žensk izkušnjo posilstva po standardizirani definiciji posilstva kot kriminalnega dejanja. Te raziskave so ugotovile, da ima torej vsaka peta ženska izkušnjo posilstva do trenutka v njenem življenju, ko se je odvijala raziskava (*ibid.*: 29).

Vzrokov za to, da moški posiljujejo ženske, je veliko, povezani pa so z določeno stopnjo družbene legitimnosti, ki jo imajo posilstva, saj so izraz spolne neenakosti in sredstvo podrejanja žensk. Številne študije so našle povezavo med družbenimi vrednotami in tolerantnostjo do nasilja, kulturno pogojenimi predstavami o ženskah in moških, manifestiranjem seksualnosti in stopnjo posilstev v določeni družbi (Koss, Harvey 1991; Brownmiller 1988). V nekaterih družbah je kulturno sprejemljivo in del moške stereotipne vloge, da žensko z različnimi taktikami in strategijami sili k spolnemu odnosu. Z agresivnim seksualnim vedenjem je povezana tudi izkušnja spolnih zlorab v otroštvu, saj vpliva na predstavo o tem, kaj je "normalna" seksualnost. To velja tako za ženske kot za moške. Novejše analize zato zavračajo tiste študije, ki so poudarjale pomen ženske obrambe v trenutku napada (kričanje in poskus pobega naj bi odločilno vplivala na nasilneža in na izid napada), saj je vprašanje izida spolnega napada odvisno predvsem od nasilneža in le redko od odpora.

Kako je mogoče tako travmatično izkušnjo integrirati v življenje in tako ne narediti razkola med svojim telesom in miselnim svetom? Ta potencialno travmatičen dogodek je za nekatere bolj travmatičen kot za druge, in nekatere posameznice imajo več mehanizmov za njihovo premagovanje kakor druge.

Posilstvo je totalno dejanje, saj vpliva na telo in na čustva hkrati. Mnoge ženske, ki so posilstvo preživele, so ga opredelile za dogodek osebne katastrofe. Marion Gibson govori o njih takole: "Ena od skupnih značilnosti večine katastrof je, da se dogodijo navadnim ljudem, ko počnejo navadne stvari. Ljudem, ki se peljejo na delo, ljudem na delu, ljudem, ki uživajo v športnem dogodku - ljudem, kot ste vi in jaz" (1991: 9).

S tem pojmom označujemo navadno naravne nesreče, vojne, nacionalistična etnična čiščenja, pa tudi smrtne nesreče in neozdravljive bolezni. Tudi posilstvo je lahko katastrofa, saj mnoge ženske doživijo občutek strahu pred izgubo svojega življenja, obenem pa ima ta dogodek za mnoge ženske dolgotrajne posledice v njihovem vsakdanjem življenju. Nekatere so ga opredelile za veliko osebno krizo, saj vsebuje številne temeljne elemente krize: nepričakovanost, občutek izgube nadzora nad lastnim življenjem, občutek ponižanja, ki je povezano z občutkom stiske in življenjsko ogroženostjo (Parry 1990). Posilstvo je za veliko žensk težka travmatična izkušnja. Travmatični dogodki pa so tisti, ki imajo naravo nenavadnega dogodka, ki vsebujejo močan občutek nevarnosti, saj zamajejo bazično gotovost in občutek varnosti, namesto katerega se pojavijo negotovost, strah in zmedenost. Ljudje, ki preživijo tako emocionalno katastrofo, potrebujejo posebno emocionalno pomoč in podporo, ki jim pomaga v življenje znova vnesti urejenost, varnost in samozaupanje. Potrebujejo tudi ljubezen in skrb. Hkrati pa gre za globoko osebno izkušnjo, na katero vsaka ženska odgovori na svoj način. Za nekatere je to pomemben obrat v življenju, za nekatere globoka travma, za nekatere pa dogodek, ki ne vpliva odločilno na življenje, na njihov odnos do sebe, do drugih, do moških. Posilstvo je za mnoge preživele katastrofičen dogodek, saj je izginilo prepričanje o varnem in dobrem svetu in o tem, da se ženski ne more dogoditi nič "hudega".

Ženska je soočena z izkušnjo, da je v elementarno šibkejšem in ranljivejšem položaju kot moški zaradi svojega biološkega spola. Izkušnja ženske je, da lahko postane žrtev moškega. Tiste, ki preživijo, doživijo poleg občutka globoke izgube tudi spoznanje, da je nasilni vdor, ki je totalen, nekaj, česar ženska ne more preprečiti in kar jo potisne na raven objekta drugega. Travmatični dogodek včasih zahteva zatajitev realnosti, ki se lahko v skrajni obliki manifestira v norosti (na primer po množičnih posilstvih).

Posilstvo je travma, zato se govori tudi o sindromu travme po posilstvu, za katero so značilne različne reakcije. Prva je skrajni psihološki šok, ki nekaterim onemogoči, da bi takoj prijavile posilstvo, temveč naredijo to šele nekaj dni pozneje. Nekatere imajo v tem obdobju občutek, da so umazane, zato se neprestano umivajo in preoblačijo. Druga faza je povezana z dejstvom, da vsaka posameznica, ki je žrtev posilstva, občuti šok v smislu življenjskega strahu in totalne življenjske ogroženosti. Strah jo lahko spremlja dolgo časa in jo navdaja s kontinuiranim občutkom nevarnosti ali ogroženosti, saj je bilo v času posilstva v nevarnosti njeno življenje. Poleg občutka izjemnega strahu pa obstajajo tudi številne druge emocije, jeza, sram, krivda, tesnoba, maščevanje, nemoč, ponižanje. To emocionalno stanje

nekatero opisujejo, da je "vse v redu", in tako manifestirajo racionalno nadzorovano reakcijo, ki ji lahko sledi občutek nemoči, tesnobe in strahu.

Študije, narejene na osnovi intervjujev z ženskami, ki so preživele izkušnjo posilstva, ugotavljajo, da je za prvo fazo samega spolnega napada značilno zaničanje in prepričanje žensk, da se jim ne bo nič zgodilo, saj se jim kaj takega ne more pripetiti. Ko pa se zločin zgodi, je večina žensk pripovedovala o občutkih strahu pred izgubo življenja in o strahu pred smrtjo. Reakcije tistih, ki posilstvo prijavijo, raziskovalke delijo na tiste, za katere je značilno močno izražanje čustev (jok, tresenje) in na tiste, kjer so emocionalne reakcije zastrote z umirjenim in nadzorovanim izražanjem emocij. Značilne so številne somatske in psihosomatske reakcije, od nespečnosti, depresije, strahov in tesnobe, glavobolov, pa do poskusov fizične poškodbe same sebe. Veliko jih po fazi šoka zamenja telefonsko številko, se odseli ali se vrne v družino, iz katere so odšle. Strah, ki je najbolj izrazit v obdobju po posilstvu, pa je značilen praviloma za vse prizadete.

Tiste, ki preživijo posilstvo, pogosto potrebujejo ljudi, da jim pomagajo premagati kaos. Ljudje, ki "pomagajo", so lahko družinski člani in članice, prijateljice in prijateji, člani in članice prostovoljnih organizacij in prostovoljci ali profesionalci in strokovnjakinje itn. Človek, ki pomaga drugemu po osebni katastrofi, ni nujno strokovnjak, temveč je lahko vsakdo, ki stoji človeku ob strani, ga posluša, mu daje psihično podporo, občutek varnosti in ga opogumlja. To pomeni, da nismo neprižadeti, objektivni poslušalci in distancirane priče, temveč izražamo svoje sočustvanje in osebno prizadetost po dogodku osebne katastrofe. Ali, kot poudarja Marion Gibson (1991: 6): "Ko smo v vlogi pomočnikov, zrealimo čustva tistih, ki so neposredno prizadeti. Edinstvene zahteve, ki jih katastrofa nenadoma usmeri na nas, povzročijo kaos tudi v nas samih. Pojavi se občutek, da smo neveščni in da nimamo znanja. Red se ponovno vzpostavi takrat, ko spoznamo, da so bili naše predhodno učenje in izkušnje pri delu s travmo ustrezni. Svoje večšine moramo prilagoditi tako, da jim dodamo znanje, ki se ga naučimo iz dinamike katastrofe."

Marion Gibson (1991) govori o mehanizmi delovanja v kriznih situacijah, ki jih ima vsakdo, tudi ko je v globoki krizi. Psihološko ravnotežje med stresom in mehanizmi za njegovo preprečevanje je porušeno takrat, ko sta kriza in stres pregloboka in je mehanizmov za njuno ublažitev premalo. V taki situaciji človek potrebuje pomoč. Ko takrat pomagamo ljudem, moramo vedeti, da mehanizmi za ublažitev stresa še vedno delujejo, le da potrebujejo čas, da se prilagodijo na nove in večje zahteve, ki jih je sprožila kriza. Zato je pomembno, da tisti, ki pomaga, najde pri človeku, kateremu pomaga, mehanizme za ravnanje v težki situaciji (coping mechanisms). Kdor pomaga, mora spodbujati prav te človeku lastne mehanizme za delovanje, jih podpirati in se pri svoji pomoči opirati nanje. Nekateri potrebujejo podporo prav v fazi, ko znova iščejo omenjene notranje sile, drugi potrebujejo pomoč tudi, ko jih že najdejo, pa ne zadostujejo, da bi se oseba vrnila v stanje "psihološkega ravnotežja", tretji pa se v stanje pred krizo in stresom ali katastrofo nikoli več ne vrnejo. Veliko jih vse življenje trpi čustveno prikrajšanost, veliko jih stopi na pot duševnega trpljenja in kariere psihiatričnega pacienta. Ko govorimo o pomoči ženskam, ki so preživele posilstvo, mislimo pomoč, ki jo lahko ponudi določena oblika emocionalne socialne podpore v obdobju po dogodku individualne katastrofe.

3.2. Poti iz kaosa

V strokovni literaturi, pa tudi v svetovni književnosti je omenjenih malo žensk, ki so morale po posilstvu pozabiti, potisniti in zavreči identiteto, da bi preživele. Prav tako je malo napisanega o tistih, ki se po posilstvu nikoli več niso počutile tako varne kot prej. Tiste, ki vedo, da je preživeto posilstvo za zmeraj zaznamovalo njihovo življenje, o tem praviloma molčijo. Kako trden pa bo njihov molk, je odvisno od tega, koliko možnosti imajo v določeni kulturi, da o dogodku spregovorijo, in koliko možnosti imajo, da bodo razumljene in da bodo dobile pomoč.

Poti iz kaosa peljejo za večino prizadetih prek predelave travmatičnega dogodka v obdobje po krizi, ki je lahko krajše ali daljše in vsebuje naslednja obdobja: šok, spoznanje, kaj se je zgodilo, sprejetje dogodka, nova prilagoditev glede na preživeto izkušnjo (Gibson 1991; Southgate 1990b). Za prvo obdobje šoka je značilna zelo pogosta otrplost, katere posledica je, da ženske pogosto ne prijavijo posilstva, ne gredo k zdravniku in pozabijo na vse tisto, kar večina žensk ve, da mora storiti (ohraniti oblačila, oditi po zdravniški izvid, pobrati ostanke, ki jih je zapustil storilec). Mnoge se počutijo povsem same in ne občutijo nobene povezave in pripadnosti z drugimi ljudmi. Nekateri v obdobju šoka izgubijo občutek za to, da se to dogaja njim. Druga faza je spoznanje o tem, kaj se je zgodilo, in veliko tistih, ki so verjele, da se posilstvo njim ne more dogoditi, je spoznalo, da se lahko. Včasih pride do obdobja zanikanja, ali za obdobje jeze in agresivnega obnašanja. Tretja faza je obdobje med bolečino spoznanja in med ponovno prilagoditvijo, čas sprejemanja situacije, v katerem je pomembno svetovanje. Oseba je pogosto v obdobju žalovanja in nase naslavlja številna vprašanja, kot na primer: "Zakaj se je to moralo zgoditi meni?"

Zadnja faza je obdobje okrevanja, prilagoditve na situacijo in sprejetje dogodka ter njegovo integriranje v celotni izkustveni svet. Nekateri ljudje ne le preživijo travmo, temveč jo, kot poudarja Marion Gibson (1991: 160) preživijo "triumfirajoče": "To so ljudje, ki so razvili strategije za preživetje. Z bolečino se ukvarjajo v majhnih segmentih, grejo naprej in jo vnesejo v svoje življenje. To so tisti, ki se z bolečino soočijo, vzdržijo v stanju nemoči in vedo, kako najti ravnotežje med samostojnostjo in sposobnostjo, da se obrnejo na druge, ko je to potrebno."

Za vse prizadete pa je pomembno, da se jim omogoči prostor, v katerem se bodo počutile varne, kjer bodo čutile zaupanje, moč, bližino in samozaupanje. Varnost pomeni zaupanje v to, da lahko človek sam sebe brani in zavaruje, pa tudi osnovno zaupanje v to, da mu drugi ne bodo povzročali bolečine, nasilja in izgube.

Iz feministične perspektive in s feministično akcijo so v 70. letih po vsem svetu ustanavljali skupnostne službe za pomoč ženskam, ki so bile posiljene. Filozofija feministično usmerjenih skupnostnih služb je temeljila na štirih poudarkih:

1) na dejstvu, da je posilstvo nevarnost, ki so ji izpostavljene vse ženske in ki je povezana s patriarhalnimi vrednotami;

2) poudarila je pomen emocionalne in fizične travme, ki je posledica tega nasilnega dejanja, in zahtevala, da obstoječe službe ustrezneje odgovarjajo na ta problem in prenehajo institucionalno viktimizacijo;

3) feministična perspektiva je kritizirala obstoječe hierarhično in androcetrično organizirane psihosocialne službe in zahtevala nove, manj centralizirane in

egalitarnejše skupnostne strukture, ki bi temeljile na definiranju problema s prizadete perspektive;

4) poudarjala je pomen nastajanja novih specializiranih skupnostnih služb in zlasti kriznih centrov za posiljene ženske, ki naj bi v obliki svetovalnih služb delovali na individualni ravni, z raziskavami in preventivnimi programi pa na politični.

Najpomembnejše skupnostne službe so postali krizni centri, ki delujejo skupaj z bolnišnično oskrbo in policijsko službo. Med pomembne krizne službe prištevamo tudi telefonsko linijo, ki deluje 24 ur dnevno, kjer dajejo socialno podporo s poslušanjem in različnimi informacijami. Ponekod je obveljala zahteva, da je dobra svetovalka in zagovornica le tista, ki je sama preživele izkušnjo posilstva.

Krizna služba lahko deluje kot svetovalnica, kjer ženska s svetovalko predelejuje travmatično izkušnjo. Lahko pa se organizira krizni center, kamor se prizadeta zateče takoj po posilstvu ali pa pozneje in ostane v njem določeno obdobje. Ženske najpogosteje kontaktirajo krizni center zaradi potrebe po tem, da bi s kom govorile, da bi dobile informacije, pravni in zdravniški nasvet, spremljevalko, ki bi šla z žensko k zdravniku, ali pa takrat, ko hočejo narediti anonimno prijavo na policijo.

Prvi krizni centri za pomoč posiljenim ženskam so bili ustanovljeni leta 1970 v približno šestih mestih po ZDA in do leta 1974 je bilo ustanovljenih že 61 skupnostnih kriznih centrov v 27 državah. Nacionalna ženska organizacija (National Organization for Women, NOW) je pomagala iniciirati 136 skupnostnih projektov za preprečevanje posilstev v skupaj 39 državah (Koss, Harvey 1991: 120). Leta 1976 je federativna zakonodaja ustanovila Nacionalni center za preventivno dejavnost in nadzor nad posilstvi (National Center for the Prevention and Control of Rape, NCPCR), ki naj bi financiral raziskovanje, izobraževanje in delo v javnosti na tem področju. Zanimivo je, da je bil NCPCR nameščen v Nacionalnem inštitutu za duševno zdravje (National Institute of Mental Health), kar je pomenilo, da je posilstvo dobilo legitimnost kot kriminalno dejanje, katerega travmatične posledice lahko odločilno vplivajo na duševno zdravje posameznice.

Za bolnišnično oskrbo je pomembno, da je osebje senzibilizirano za vprašanje posilstva in da se je sposobno odzvati na travmatični dogodek. Ženska mora imeti možnost izbrati žensko osebje, ustanova pa mora poskrbeti, da bo medicinski postopek čim manj travmatičen. Podobno morajo tudi na policijski postaji omogočiti žensko policijsko osebje in prilagoditi policijske postopke prizadeti osebi. Čustva prizadete morajo biti razumljena skupaj z razumevanjem travmatičnega dogodka in se zato nanje ne sme odgovoriti z medikalizacijo, temveč s psihično podporo in opogumljanjem, ki bo vrnilo ženskam samozavest in zaupanje vase.

Skupnost pa mora odgovoriti tudi na dejanje povzročiteljev. Eden od možnih odgovorov je preventivno delo z ženskami kot potencialnimi žrtvami nasilja in z moškimi kot potencialnimi storilci. Prvo vsebuje znanja o varovanju in samovarovanju, o različnih strategijah in mehanizmih za izogibanje napadov, in hkrati razširja znanja o tem, kako je dejanje posilstva povezano s spolnimi stereotipi in s predstavami in ženskem in moškem ravnanju in ženski in moški seksualnosti. Delo s potencialnimi storilci pa je povezano z učenjem o izvorihi spolnega nasilja, o tem, kako se počuti žrtev ob napadu in kako ravnati z lastnim nasiljem.

Pomembno je o tem govoriti pogosteje in bolj javno, saj posilstvo ni le dogodek posameznice ali interakcija med povzročiteljem in prizadeto, temveč je

posledica določenih kulturnih izkušenj, učenj in okolij.

3.3. Posilstva v vojni in prizadete v begunskih centrih

Posilstva so bila v vseh vojnah taktika sovražnikovega bojevanja, ko je stopil na nasprotnikovo ozemlje. Zasedba ozemlja je bila simbolno dokončana takrat, ko so moški posilili tudi ženske poražencev. Tako so markirali moško dominacijo. V I. svetovni vojni so ohranjeni dokumenti množičnih posiljevanj, ki jih je nemška vojska leta 1914 izvajala po zasedbi Belgije kot namerno taktiko (Brownmiller 1988). S konca 30. let in iz druge svetovne vojne je znano množično posiljevanje Židinj, množična posilstva, ki so ga izvajali japonski vojaki v kitajskem mestu Nanking in jih (do leta 1945) cenijo na okoli 200 tisoč, ustanavljanje institucionaliziranih taboriških bordelov, kjer so morale biti ženske pod grožnjo smrti pripravljene na vsakodnevne ritualne prihode sovražnikovih vojakov. Posiljevali pa so tudi ruski zavezniški vojaki, ki so na primer množična posilstva v Berlinu izvajali kot posebno metodo povračila in maščevanja. Pakistanski vojaki so v devetmesečni vojni z Bangladešem posilili več kot 200 tisoč bengalskih žensk, večinoma muslimank, od katerih jih je 25 tisoč zanosilo (Brownmiller 1988: 76-80). Veliko se jih je znašlo v zavetiščih za žrtve posilstev, saj jih moške in očetje, zvesti islamu, niso več sprejeli v družino. Ameriška vojska je posiljevala v Vietnamu in Koreji ter tako strahovala domačinsko prebivalstvo. V zalivski vojni so Iračani posilili okoli 5000 Kuvajtskih žensk; večino so njihovi moške pozneje zavržli. Skope informacije, ki prihajajo o množičnih posilstvih v Bosni in drugih področij nekdanje Jugoslavije, kažejo na to, da so posilstva del uradne vojne, ki pa so zavita v propagandno-informacijski molk (glej izjave prizadetih: Posiljevanje je del politike, *Delo* 21. dec. 1992, s. 5; Vergewaltigung als Waffe in Menschenrechte sind Frauenrechte, *Stern*, št.49, 1992, ss. 21-28). Po mednarodnih ocenah je bilo doslej v Bosni in Hercegovini posiljenih več kot 60 tisoč deklic in žensk.

Ker muslimanski nauk moškim prepoveduje, da bi šli v posteljo z žensko, ki jo "oskruni" drugi moški, in obenem zapoveduje, da se očetje takih hčera sramujejo, se mora veliko žrtev odseliti od doma ter v zavrženosti živeti s svojo sramoto. Ženske so torej dvojno prizadete, kot objekt posilstva in kot objekt šovinistične religiozne ideologije. To iracionalno dejanje mož in očetov je mogoče pojasniti le z naravo samega posilstva. Gre torej za akt podreditve, potlačitve, ki jo moški posiljenih žensk dojemajo kot lastni poraz in sramoto, in s tem znova dokazujejo to, kar vztrajno zanikajo: da je ženska lastnina, ki igra menjalno vlogo med samimi moškimi. Ženska je tisti simbolni predmet, prek katerega komunicirajo moški med seboj, ko govorijo v jeziku penetrativne ideologije, ki zapoveduje, da prav ti moški, ki zavržejo posiljeno žensko, posiljujejo na ozemlju, kjer so zmagovalci. Susan Brownmiller to ilustrira takole: "Dejansko si moški po navadi vzamejo k srcu posilstvo "svojih žensk" le kot del svojega moškega trpljenja ob porazu. Ta egocentrični odnos je deloma celo pravilen. Poleg pristne, človekove skrbi za žene in hčere, ki so jim blizu in drage, je posilstvo, ki ga izvrši zmagovalec, neovrgljiv dokaz stanja moške impotence premaganca. Obramba žensk je bila dolgo znak moškega ponosa, enako, kot je bilo lastništvo nad ženskami znak moškega uspeha. Posiljevanje, ki ga izvršijo zmagovalni vojaki, poruši vse preostale iluzije moči in

lastnine moških premagane strani. Telo posiljene ženske postane ceremonialno bojišče, paradna steza zmagovalčevega pozdrava zastavi. Dejanje, ki je izvršeno nad njenim telesom, je sporočilo moškega moškemu - živ dokaz zmage enega ter neuspeha in poraza drugega" (*ibid.*: 41).

Položaj muslimanskih žensk je podoben položaju bengalskih žrtev posilstva v sedemdesetih letih in kuvajtskim v devetdesetih, ki so bile pogosto izgnane iz vasi. Moški, ki jih zavržejo, jim s tem naložijo krivdo samega posilstva in jim tako poleg trpljenja in sramu naložijo tudi breme totalne odgovornosti. Tako postanejo prizadete implicitno tudi krive za moško taktiko vojskovanja. Ker je glavna naloga nacionalističnih vojn prav narodno podjarmljenje, pomeni podreditev sovražnikovih žensk dejansko podreditev in ponižanje tistih, ki narod reproducirajo in "vzga-jajo". Največ, kar lahko takrat naredijo njihovi moški, je, da preprečijo rojevanje sovražnikovih sinov. Kot dokumentira Susan Brownmiller, je v Bangladešu pet tisoč žensk opravilo splave brez medicinske pomoči, z različnimi domačimi meto-dami, tudi s strupom za podgane (*ibid.*: 80). Vprašanje pravice do izbire se spet pokaže kot zgolj politični in ne moralni ali verski problem.

Marsikatera, ki je preživela množična posilstva, je danes begunka v begun-skem zbirnem centru, katerega politika je praviloma taka, da jih izključuje iz do-mačinskega naroda, in hkrati etnocentrična, ko gre za spoštovanje in spodbujanje kulturnih vrednot in vzorcev obnašanja begunk in beguncev (od pripravljanja hrane do obredov zdravljenja in žalovanja). Biti begunka/begunec postane totalno družbeno dejstvo, ki zakrije vse druge identitete.

Če se na tem mestu omejim le na razmišljanje o tem, kakšna je travma po-silstva današnjih begunk, se moram ustaviti najprej pri zapletenosti izgube. Biti begunka/begunec pomeni doživljati izgube, kot so izgube domovine, osebne last-nine, najosebnejših predmetov, izgubo znanega okolja, socialnih vezi in socialne mreže, izgubo kulture in tradicije, socialnega statusa in neke samoumevne emocionalne podpore, ki jo ima večina ljudi v domovinski kulturi. Biti begunka, ki je preživela množična posilstva, pa poleg naštetih izgub pomeni izgubo osebne integritete, izgubo emocionalne pripadnosti, pomeni občutke krivde in sramu. Še več, lahko pomeni tudi popolno izgubo družine, ki je preživela z njo, moža, otrok, staršev. Njen status matere, žene in hčerke ni več enak njenemu statusu pred zloči-nom. Posiljena ženska je v muslimanski kulturi ožigosana in izločena.

Osebje, ki dela v begunskih centrih, ima pogosto razvite številne obrambne mehanizme, s katerimi se brani, da bi videlo vprašanje posilstev ali omogočilo varen prostor, v katerem bi lahko prizadeta o tem spregovorila. Take obrambne mehanizme so antropologinje pogosto opazile med osebjem, ki je delalo z begunci iz Afrike; med njimi je vladalo prepričanje, da "Afričani ne občutijo bolečin" in da "niso prizadeti ob smrti otroka, saj so tega tako ali tako navajeni".

Eden od razlogov za tako ravnanje je prav gotovo v tem, da je posilstvo ta-buizirana tema tako za prizadete begunke kot za strokovno osebje ali prostovoljke v zbirnih centrih. Pravijo, da lahko Muslimanke govorijo o največjih strahotah, ki so jih preživele in videle, o trpljenju svojih mož, prijateljev in sorodnikov, le o iz-kušnji lastnega posilstva molčijo. Njihov molk je posledica socializacije, položaja ženske v muslimanski kulturi, odnosa do lastnega telesa in naučene pokorščine, ko gre za vprašanje moških pravic do žensk nasploh, pa tudi posledica molka in

zanikanja osebja v begunskih centrih, medijev in večinske kulture. Molčati o preživetem posilstvu je torej kulturni vzorec in kulturna prilagoditev hkrati, je najsprejemljivejši način reagiranja na moško podjarmljenje ženskega telesa.

Nekatere pa so o preživetem posilstvu govorile in v begunskih taboriščih med seboj delile osebne zgodbe ter opravljale različne rituale zdravljenja travme (pogovori, pripravljanje hrane in delitev hrane med seboj, medsebojna skrb, iskanje medijev za obvestitev mednarodne javnosti ipd.).

Antropološka perspektiva nas je naučila pozornosti na kulturne razlike, kar zahteva tudi razumevanje tega, na kakšen način različne kulture manifestirajo občutke hudega trpljenja in stresa ter kakšen je njihov stil reševanja težkih življenjskih situacij.

Za tisto, ki je preživela množična posilstva, življenje ne bo nikoli več tako, kot je bilo prej, in človeku, ki je v vlogi "pomočnice", ostane ob tem kaj malo besed. Še manj pa ostane idej za izumljanje novih rešitev. Ostati na tej točki, iz nje razumeti nekaj o kulturi prizadete in o tem, kakšni so mehanizmi nje same za lastno zdravljenje, je najboljša rešitev. To prav posebno obmolčanje vključuje vzpostavljanje odnosa varnosti in varne navezanosti, gotovosti. Vključuje socialno podporo, poslušanje in opogumljanje prizadete, da izrazi jezo in gnev nad posiljevalci, žalost nad izgubo in bolečino, sram in občutke krivde, pa tudi spodbujanje za notranjo pomiritev in uporabo tistih notranjih potencialov in zunanjih mehanizmov podpore, ki ji bodo pomagali h kreativnemu preživetju. Vse to so ravnanja zagovornice. Biti zagovornica pa mora po mojem mnenju postati ena od temeljnih značilnosti socialne delavke, če hočemo imeti kvalitetne socialne službe.

Literatura:

- K. BAŠIČ, M. ŠTRIKER (1990): Družinsko nasilje in žrtev v njem. Seminar Nasilje nad žensko - zlasti v družini, Ljubljana.
- K. BERGDOLL, C. NAMGALIES-TREICHLER (1987): Frauenhaus im laendlichen Raum. *Schriftenreihe des Bundesministers fuer Jugend, Familie, Frauen und Gesundheit*, Verlag Kohlhammer, Band 198, Stuttgart/Berlin/Koeln/Mainz.
- S. BROWNMILLER (1987): *Proti naši volji*. KRT, št.45, Ljubljana.
- R. BURGARD (1985): *Misshandelte Frauen: Verstrickung und Befreiung*. Beltz, Weinheim und Basel.
- R. BURGARD (1988): *Mut zur Wut: Befreiung aus Gewaltbeziehungen*. Orlanda Frauenverlag, Berlin.
- G. ČAČINOVIČ VOGRINČIČ (1992): *Psihodinamski procesi v družinski skupini*. Biota, Ljubljana.
- M. ČONČ (1993): Preprečevanje zlorabe otrok v letu 1992. Ljubljana, tipkopis, 6 str.
- E. R. DOBASH, P. DOBASH, P. RUSSELL (1992): *Women, Violence and Social Change*. Routledge, London.
- M. DOBNIKAR (1991): Nasilje nad ženskami kot oblika socialne kontrole. V: *Ženska-Politika-Družina, Časopis za kritiko znanosti*, št. 136/137, Ljubljana, pp. 138-142.
- E. DRIVER, A. DROISEN (1989): *Child Sexual Abuse*. Feminist Perspectives. MacMillan, London.
- U. ENDERS (1989): *Sexueller Kindesmissbrauch und Jugendhilfe*. Der Minister fuer Arbeit, Gesundheit und Soziales des Landes Nordrhein-Westfalen, Duesseldorf.
- L. T. GARY (1991): Feminist Practice and Family Violence. V: Bricker-Jenkins, Mary, Hooyman, Nancy R., Gottlieb, Naomi: *Feminist Social Work Practice in Clinical Settings*. Sage, London, pp. 19-33.
- M. GIBSON (1991): *Order from Chaos; Responding to Traumatic Events*. Venture Press, Birmingham.
- J. GORMAN (1992): *Out of the Shadows*. MIND campaigns for women's mental health, London.
- S. HAFFNER (1976): *Gewalt in der Ehe*. Klaus Wagenbach, Berlin.
- L. JEREBIC, I. JEREBIC (1992): Analiza dejavnosti materinskega doma v letu 1991. Slovenski Karitas, neobj. poročilo.

- A. KIKELJ (1985): Socialno skrbstvo med NOB in v povojni izgradnji (1940-1950). Raziskovalno poročilo *Socialna politika in socialno delo v samoupravni socialistični družbi*, Univerza Edvarda Kardelja, Višja šola za socialne delavce, Ljubljana.
- M. P. KOSS, M. R. HARVEY (1991): *The Rape Victim; Clinical and Community Interventions*. Sage Library of Social Research 185, Newbury/London.
- E. LEACOCK (1983): Položaj žene u egalitarnom društvu-implikacije po društveni razvoj. V: *Antropologija žene*, Žarana Papić, Lydia Sklevicky ured., Prosveta, Beograd.
- I. LENZ, U. LUIG (ur.) (1990): *Frauenmacht ohne Herrschaft. Geschlechterverhaeltnisse in nichtpatriarchalischen Gesellschaften*. Orlanda Frauenverlag, Berlin.
- E. LUPRI (1990): Harmonie und Aggression. Ueber die Dialektik ehelicher Gewalt. *Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie*; Nr.3, Opladen pp. 474-502.
- A. MILLER (1979): *Das Drama des begabten Kindes*. Suhrkamp, Frankfurt a. M..
- A. MILLER (1981): *Du sollst nicht merken*. Suhrkamp, Frankfurt a. M..
- I. OSTNER, B. PIEPER (ur.) (1980): *Arbeitsbereich Familie*. Frankfurt, New York: Campus.
- G. PARRY (1990): *Coping with Crises*. The British Psychological Society and Routledge, Leicester/London.
- G. PASCALL (1991): *Social Policy; A feminist Analysis*. Routledge, London/New York.
- A. PUHAR (1980): *Prvotno besedilo življenja*. Globus, Zagreb.
- S. RICHARDSON (1991): The Continuum of Disclosure. V: *Child Sexual Abuse: Whose Problem?* Venture Press, Birmingham, pp. 65-81.
- S. RICHARDSON, H. BACON (ur.) (1991): *Child Sexual Abuse: Whose Problem?* Venture Press, Birmingham.
- J. RIJNARTS (1988): *Lots Tochter. Ueber den Vater-Tochter-Inzest*, Claasen, Duesseldorf.
- F. RUSH (1988): *Das bestgehuete Geheinnis*. Berlin, Orlanda Verlag.
- D. D. SCHRAM (1978): Rape. V: CHAPMAN, Jane Roberts, GATES, Margaret (edit.): *The Victimization of Women*. Sage, London, pp. 53-79.
- V. SINASON (1992): *Mental Handicap and the Human Condition; New Approaches from the Tavistock*. Free Association Books, London.
- J. SOUTHGATE (1990a): Skriti otrok v nas. V: *Psihološke pravice otrok*, ur. Zoran Pavlović, Društvo psihologov Slovenije, Ljubljana, pp. 80-90.
- J. SOUTHGATE (1990b): Toward a Dictionary of Advocate based Self Analysis. *Journal of the Institute for Self Analysis*, London, Vol 4, No.1, pp. 47-57.
- J. SOUTHGATE, K. WHITE (1990): Clinical Application of Little Caretaker Self to Mourning. *Journal of the Institute for Self Analysis*, London, Vol. 4, No. 1, pp.42-47.
- R. STEINHAGE (1989): *Sexueller Missbrauch an Maedchen*, Hamburg.
- C. THUERMER ROHR (1987): *Frauen in Gewaltverhaeltnissen*. Koeln.
- S. TREVILLION (1992): *Caring in the Community. A Networking Approach to Community Partnership*. Longman, Essex.
- V. TURK, H. BROWN (1992): *Sexual Abuse of Adults with Learning Disabilities. Results of a Survey carried out by the University of Kent 1989-1990*. razisk. poročilo, Univ. of Kent.
- L. G. UCKO (1991): Who's Afraid of the Big Bad Wolf? Confronting Wife Abuse through Folk Stories (*Social Work*, No. 5, Vol. 36, pp. 414-419).
- M. WALKER (1990): *Women, Therapy and Counselling*. Open Univ. Press, Buckingham.
- M. WALKER (1992): *Surviving Secrets; The experience of abuse for the child, the adult and the helper*. Open Univ. Press, Buckingham/Philadelphia.
- G. WATSON (1989): The Abuse of disabled children and young people. V: ROGERS, Wendy Stainton, HEVEY, Denis, ASH, Elizabeth, *Child Abuse and Neglect. Facing the Challenge*. The Open University, London.
- K. WHITE (1990): The little caretaker self. *Journal of the Institute for Self Analysis*, Vol. 4, No. 1, London, pp. 38-42.
- C. WOLF (1989): *Kassandra*, Obzorja, Maribor.
- D. ZAVIRŠEK (1993): *Ženske in duševno zdravje. O novih kulturah skrbi*. Visoka šola za socialno delo, Ljubljana.